

Національна академія наук України

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Р.Г. Симоненко

**НАРИСИ ІСТОРІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
В УКРАЇНІ**

1917 - квітень 1918 р.

Київ - 2000

**Національна академія наук України
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Р.Г. Симоненко

**НАРИСИ ІСТОРІЇ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
В УКРАЇНІ**

1917 - квітень 1918 р.

Київ - 2000

Симоненко Рем Георгійович - доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України, заслужений діяч науки.

У праці розглядаються проблеми становлення і функціонування двох форм виконавчої влади на першому етапі Української революції (Генерального секретаріату і Народного секретаріату).

Редколегія:

С.В.Кульчицький (головний редактор),
О.І.Ганжа (відповідальний секретар), О.І.Гуржій,
В.М.Даниленко, М.Ф.Дмитрієнко, М.В.Коваль.

Друкується в авторській редакції.

ISBN 966-02-1393-X

© Інститут історії України НАН України

О, господи, яка то страшна, тяжка річ відродження національної державності. Як вона в історичній перспективі буде уявлятися легкою, само собою зрозумілою, природною, і як трудно, з якими надлюдськими зусиллями, хитрощами, з яким, часом, одчаєм, люттю й сміхом доводиться тягати те каміння державності й складати його в той будинок, в якому будуть так зручно жити наші нащадки.

В.К.Винниченко, Голова перших українських урядів. «Щоденник», 16 жовтня 1917 р.

I. Уряди Центральної Ради

Перший уряд Центральної Ради та його програма

З розмаїття урядів, що існували в Україні після повалення царизму, перший створила Центральна рада. Обставини виникнення й діяльності кожного з них, їх програми, функції та склад відображали реалії буремної революційної епохи. Піонерські кроки завжди надзвичайно складні й особливі. Руйнуючи дотеперешні уявлення, вони провіщують початок прийдешнього. У 1917 р. Україна мала долати двохсотп'ятдесятирічний період бездержавності, що загальмував і вкрай обтяжив природний процес

історичного розвитку однієї з найбільших європейських націй.

Суспільство не може нормально існувати без дійової виконавчої влади. У тісній взаємодії вони протягом довгих століть виробляють державницькі форми організації країни, створюють її модерне обличчя.

Інакше виглядає державне становлення націй, які запізно, лише у карколомному ХХ столітті здобувають незалежність. Розриваючи імперські тенета, новопостала державність одразу ж натрапляє на всеосяжні перешкоди, повсякденно відчуваючи брак власних органів управління. Україна опинилася в подібній ситуації після повалення царизму в лютому 1917 р.

Багатовікова прогалина у державотворенні обумовлювала відставання національної самосвідомості, відсутність кадрів власних будівничих. Водночас продовжувалася як відкрита, так і завуальована протидія імперського центру, активна військово-політична й дипломатична гра навколо українських земель. Становище вкрай ускладнювалося небувалим вибуховим зростанням соціальних і національних суперечностей та кривавою війною, нав'язаною народам.

Минуло майже чотири місяця від виникнення Центральної ради (початок березня 1917 р.), перш ніж вона приступила до формування виконавчої української влади. Щоправда, про створення "центрального українського уряду" йшлося вже підчас

Всеукраїнського національного конгресу на початку квітня 1917 р. За словами М.С.Грушевського таке розглядалось як завдання “завершити нашу національну організацію” Однак “Комітет Центральної Української ради”, що виник тоді, був покликаний, перш за все, консолідувати її діяльність. Він займався справами організації всього українського національного руху, зосереджуючися на інформаційній та агітаційній роботі. Та заява і пояснення М.С.Грушевського виглядали досить промовисто, засвідчуючи послідовні плани керівників українського руху.

Завдання створити виконавчий орган в Україні ставало дедалі нагальнішим. Воно прискіпувалося як бурхливим піднесенням національно-визвольного руху, так і хитким становищем та безсиллям адміністративної влади в усій країні, де швидко поглиблювалася загальна всеохоплююча криза. В середині червня 1917 р. у Києві всупереч забороні Тимчасового уряду розпочався II Всеукраїнський військовий з’їзд. Тоді ж у обстановці, наелектризованій великодержавницькими акціями центру, відбувався Всеукраїнський селянський з’їзд і продовжувалася чергова сесія Центральної ради. Її основним завданнями були підготовка і проголошення Центральної ради. “Поруч того, відзначав М.С.Грушевський, дебатовалася справа ексекутивного (виконавчого) органу, що міг зайнятися здійсненням того автономного будівництва, чи “підготовчої організаційної роботи”, як її називав

універсал, свого роду національного українського правительства.”

Відповідні плани розроблялися дедалі інтенсивніше. Найактивнішу роль у цьому відігравав впливовий член ЦК УПСР (української партії соціалістів-революціонерів) І. Маєвський. Очолоючи тих есерів, які стояли за перетворення Росії на конфедерацію, він діяльно агітував “федераліста” М.Грушевського. Аргументи, якими оперував І.Маєвський, та відповідні міркування його співрозмовника відбили тодішню атмосферу державотворення і початки розуміння актуальної нині теми розподілу влад, і особисту позицію лідерів, яка нерідко помітно впливає на конкретний перебіг подій.

Наводимо аргументи І.Маєвського у викладі голови Центральної ради: “час внести ясність і роздільність в функції нашого українського центру; Центральна рада мусить правильно і постійно функціонувати як тимчасовий український парламент; але мусить поруч неї бути чи нею організуватись українське правительство; він займається пропагандою сеї ідеї, і наперед хотів би знати, яку роль взяв би я собі при здійсненні сього плану, що вважається йому невідкладним і мусить здійснитися в найближчій часі: чи хочу я зістатись в президії Центральної ради, чи хотів би стати на чолі того “правительства” У відповідь М.Грушевський заявив, що справа його участі в уряді “не здається такою негайною”, він не бачить “особливої роботи” для

виконавчої влади. Голова Центральної Ради вважав, що очолюваний ним орган “може ще довго полагоджувати чергову (біжучу. - авт.) організаційну роботу в нинішній формі” Разом з тим, М.Грушевський не заперечував проти створення уряду, наголошуючи, що особисто “в кожному разі не має охоти переходити на ексекутиву і краще б зівстався в Центральній Раді...”

Ознайомившись з думкою свого ідейного наставника, есерівська фракція Центральної ради продовжувала обстоювати необхідність створення уряду. М.Грушевський, ніби наполягаючи на зайнятій позиції, твердив, що соціалісти-революціонери (есери) не виявили загального ентузіазму щодо наміру створити уряд, а соціал-демократи (есдеки) та соціал-федералісти (есефи) поставилися до цього “неприхильно, вважаючи сей крок передчасним і занадто відповідальним” Втім далі історик і політик суперечив собі, особливо там, де йшлося про дії соціал-демократів, зокрема їх лідера В.К.Винниченка. “Логіка подій, - продовжував Голова Центральної ради, - вела в сей бік: хто сказав а мусить сказати б, як говориться. Коли приймалася стилізація (остаточна редакція авт.) універсалу з гаслом будувати життя власними руками, для сього треба було органів.” І далі: “Виясняючи завдання моменту перед військовим з’їздом, Винниченко вже ставив питання про демократизацію і українізацію органів адміністрації, збір податків і подібне” Назріла справа формування української виконавчої влади входила у

фазу її практичного розв'язання. Вона вирішувалась одночасно з проголошенням автономії України. Її практичне запровадження неодмінно передбачало створення апарату, який би забезпечував існування автономії. Йдеться про уряд, що порядкував би на території України.

Наведені свідчення М.Грушевського віддзеркалюють і його розуміння природності процесу, що розвивався, і, мабуть, непрості особисті взаємини з В.Винниченком, який активно діяв тоді, кваллячи створення організаційних структур автономії. Однак, навіть зважаючи на останнє, не варто легковажити застереження голови Центральної ради щодо труднощів на шляху формування виконавчої влади в Україні. “Слаба сторона сих планів, - вважав М.Грушевський, - полягала в тому, що Центральна рада все-таки залишалася тільки українським національним представництвом, хоча й поповненим селянськими й військовими депутатами. Тому військовим з'їздом... було винесене побажання, щоб Центральна рада “для переведення в життя підвалин автономії України” якнайскоріше скликала територіальні збори “для порозуміння з меншостями і розгляду проекту статуту автономії України...».

Розв'язання ж не менш гострих та болючих соціальних питань, а також проблем війни й миру українські соціалістичні партії, які становили виразну більшість у Центральній раді та на скликуваних нею з'їздах, очевидно, розраховували здійснити власними силами. В усякому разі про Ради робітничих і

солдатських депутатів, що існували на Україні та активно домагалися цього, не йшлося.

Одразу ж після оголошення I Універсалу Центральної ради, 28 червня 1917 р. було сформовано її виконавчий орган Генеральний секретаріат. Відповідне рішення схвалив Комітет Центральної ради, невдовзі перейменованій на Малу раду. Цей робочий орган, що діяв між сесіями Центральної ради, нагадував недавню Президію Верховної ради. Компетенція Генерального секретаріату окреслювалася у спеціальному повідомленні. Він мав “завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної ради, які цих справ торкаються” Очолив Генеральний секретаріат В.Винниченко.

Створити перший у новітній історії України уряд було нелегко. Зрозумілі організаційні складнощі, кричущий брак фахівців вкрай обтяжувала потреба рішуче відійти від сталої традиції слухняного підпорядкування центральній російській владі. Відкриваючи п'яту сесію Центральної ради, М.Грушевський відзначив попередній тиждень “пройшов в організації Генерального секретаріату, котрий і досі знаходиться в стадії формування”

Розходження, що виявилися напередодні, далися ознаки й на сесії. Адже створення власного уряду знаменувало настання нового етапу визвольних змагань, безпосередній перехід до практичної фази

державотворення. 6 липня (23 червня) Центральна рада обговорила проблеми, пов'язані з функціонуванням Генерального секретаріату. З доповіддю виступив М.Грушевський. Нагадавши, що вже попередня сесія відзначила необхідність “створення виконавчого органу, розмежування функцій законодавчих і виконавчих”, він відзначив: “тоді ся справа стояла в площині теоретичній” Становище змінила поява І Універсалу. “Треба було приступити до реалізації роботи, проголошеної в Універсалі” Комітет Центральної ради “вирішив зразу ж формувати... орган під назвою Генерального секретаріату, не чекаючи початку нової сесії, бо тиждень між тим моментом і черговою сесією в нинішніх обставинах великий проміжок (часу)” Уряд створено на засадах “коаліційного розпридїлення між партіями” Рекомендувалося затвердити рішення Комітету і склад Генерального секретаріату. Його програма мала обговорюватися за кілька днів.

Доповідь викликала дискусію. Представник радикально-демократичної (соціал-федералістської) партії О.Шульгин виступив проти функціонування українського уряду. “Утворювати своє правительство, - наполягав він, - ми могли б у тім разі, коли б у нас була своя самостійна держава або хоч фактично здійснена федерація, але тепер ми творимо лиш автономний лад і свого правительства заводити не можемо” Неабияке місце в аргументації О.Шульгина посіла проблема взаємин з Тимчасовим урядом. “Генеральний секретаріат як орган виконавчий УЦР

має певні завдання, але фактом свого існування не знищує Петроградського уряду... Ми маємо велику моральну силу, але як ми повинні поставитись до Тимчасового уряду?" Ось відповідь О.Шульгина на поставлене ним самим запитання: "Уряд веде свою лінію, ми йому не перешкоджаємо, але слідкуємо за ним" Досить обмежитись домагання права вето на постанови центру, що порушують права України. Але й тут потрібна максимальна обережність. "Я проти того, - говорив виступаючий, - щоб кожна постанова Тимчасового уряду проходила через нас, бо ми не маємо потрібного апарату для переведення в життя цих постанов" Головне, мабуть, полягало в іншому. "Тоді б, пояснював нарешті О.Шульгин, ми б вносили в життя дезорганізацію, що не лежить в наших інтересах"

Цю позицію поділяли не лише консерватори. Проти негайного створення уряду виступив і український есер Ник. Григоріїв. Щоправда, його турбували не відносини з Тимчасовим урядом, а налагодження взаємин "з національними меншостями на Україні" "До порозуміння ми не повинні затверджувати Генерального секретаріату як правительтво, а лише як своє національне представництво", - вважав він.

Більшість промовців виявилася, проте, прихильниками революційного державотворення. Впливовий діяч УПСР М.Ковалевський, вказуючи на те, що "Генеральний секретаріат являється дитиною революції, котра у нас відбувається", заявив: "фракція

с/оціалістів/-р/еволуціонерів/ вважає його правомочним правительством, котре повинно організувати Україну і вести її до кращого життя” Він висловився проти детального окреслення кола “компетенції Генерального секретаріату. В часи революції зазначити се точно дуже трудно” В підсумку М.Ковалевський заявив: “Боятися нам нічого і не треба повертати назад колеса української революції” Його підтримали майбутній однопартієць М.Любинський, есдеки М.Єрмеїв, М.Ковальський, З.Висоцький, а також Д.Личко, який заявив, що виступає від селян.

Однак, одразу ж рішення по доповіді М.Грушевського не схвалили. Погодились лише на формулу переходу: “Вітаючи в принципі ідею заснування Генерального секретаріату, стверджуючи його склад, дожидаючи якнайскоріше оголошення декларації Секретаріату, Центральна рада переходить до чергових справ” Розпливчастість формули не відповідала настроям абсолютної більшості делегатів. Вона пояснювалася, головним чином, прагненням не допустити, аби розбіжності всередині українського руху впливали на поверхню, гальмуючи його розвиток. Фразеологію вирішили пом’якшити, відповідаючи на заяву О.Шульгина - він “приєднався б до резолюції с/оціалістів/-р/еволуціонерів/, коли б в ній слово “правительство” було б замінено словами “вищим революційним органом українського народу” Есери погодились, що з тактичних причин не варто вживати слово “правительство”

Вони ж запропонували відкласти прийняття розгорнутої постанови щодо конкретних завдань Генерального секретаріату до обговорення його звіту. Незважаючи на певне зволікання, таке рішення все ж підтвердило курс на створення виконавчої влади в Україні. Натомість лінія есефів відставала від потреб наростаючого національного руху. Перебуваючи ще кілька місяців тому в складі загальноросійської партії кадетів, вони лише повільно розривали з її усталеними уявами, зокрема щодо взаємин України й Росії. Національні соціалістичні партії не були обтяжені подібною спадщиною. Українські соціал-демократи давно вже діяли самостійно, а есери створили власну партію на хвилі піднесення національного руху після повалення царизму. Годі й говорити про не менш важливе - слабкі зв'язки есефів з масами.

Отже одразу ж після того, як постало питання про виконавчу владу в Україні, зіткнулися дві позиції. Перша вважала, що Генеральний секретаріат має функціонувати як справжній уряд; друга, - що йому належить обмежити діяльність підготовкою до української автономії. Невдовзі розходження зникнуть. О.Шульгин, наприклад, виступатиме гарячим оборонцем українського уряду. Проте, займаючись на еміграції історією, він ладний буде применшити власні розходження з В.Винниченком і М.Грушевським. О.Шульгин твердитиме ніби Центральна рада вбачала у Генеральному секретаріаті лише "прообраз українського уряду"

Насправді її керівництво, насамперед В.К.Винниченко, і фактично М.С.Грушевський, думало інакше. Воно прагнуло запровадження реальної автономії України і в цьому розумінні збиралося виступати в ролі “Господаря на своїй землі” Таке засвідчила й структура першого Генерального секретаріату. Він мав складатися з 8 відомств, очолюваних генеральними секретарями: внутрішніх справ (цю посаду обійняв голова Генерального секретаріату В.К.Винниченко), фінансів, міжнаціональних справ, військових справ, земельних справ, судових справ, освіти, харчових справ. Важливі функції покладалися на йменованого за традиціями козацьких часів Генерального писаря (в сучасному розумінні Міністра Кабінету міністрів). Цю посаду займав активний ініціатор створення українського уряду есер П.Христюк.

За його підписом і з’явилася в пресі “Декларація” Генерального секретаріату, проголошена В.К.Винниченком 9 липня. В ній стверджувалися намагання уряду відігравати роль авторитетної виконавчої влади в Україні та містилися намітки діяльності кожного відомства. Йшлося про створення “влади цілком нової, сучасної, спертої на зовсім інші підвалини, ніж стара європейська і особлива дореволюційна російська власть” Акцент на демократію й народоправство, що пронизував Декларацію, відповідав соціалістичним переконанням абсолютної більшості членів уряду. З 9 членів Генерального секретаріату четверо належали до

української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), ще один був незалежним соціал-демократом, двоє входили до української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) і тільки один (спочатку С.О.Єфремов, а згодом О.Я.Шульгин) соціалістом не був, хоч його партія з огляду на загальні настрої українського суспільства і йменувалася “українська партія соціалістів-федералістів”(УПСФ).

Важливими для розуміння місця, яке відводилося Генеральному секретаріату в українському державотворенні, є два положення Декларації. В одному визначалася закономірність його формування “Самих національно-політичних домагань стало мало, час ставить вимоги ширші: народ хоче об’єднатись для задоволення і розв’язання всіх питань, які висуває йому і економічна і соціальна обстановка. І через те Центральна рада мусила поширити свою платформу, мусила стати Національним Соймом, в якому мають освітлюватись і рішатись всі ті питання, які висуває життя.

І тому - утворення Генерального секретаріату було необхідним щаблем розвитку вищого представницького органу. Тому то Інститут Генерального секретаріату має охоплювати всі потреби українського народу”

В іншому положенні Декларації розкривалося ставлення до Тимчасового уряду, Росії взагалі, наголошувалося на прагненні відстоювати власний шлях розвитку. “Тут нема ворожнечі до Петрограду, -

підкреслювалося в Декларації, але є цілковита байдужість до його, бо українська демократія має свою власну владу, яку сама витворила і якій цілком довіряє”

Подібні наміри визначали завдання, конкретно поставлені перед кожним відомством. В них не тільки віддзеркалились потреби поточного моменту, а й містились, в окремих випадках, розуміння проблем, що чекали на уряд у майбутньому.

Директиви Генеральному секретаріатові внутрішніх справ пов'язувалися із подоланням “недостачі політично-соціальної і національної свідомості і малої організованості народних мас” Відповідно перед секретаріатом ставились завдання: “організація і освідмлення мас”, по-перше, “перебудова місцевої і загально-краєвої адміністративної влади” з метою “організації єдиної краєвої автономної влади”, по-друге.

Генеральний секретаріат у фінансових справах мав “розробити основи фінансової політики” з тим, “щоб Україна в фінансових справах могла цілком стати на державний ґрунт, коли їй прийдеться ці справи впорядковувати, яко автономній державі”

Генеральний секретаріат у судових справах повинен був готувати судові інстанції до роботи в умовах автономної України.

Подвійною метою мав керуватися Генеральний секретаріат у міжнаціональних справах: “об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської республіки”,

з одного боку, та налагодити співробітництво “з демократією національних меншостей на Україні, - з другого” Ставилось і конкретне завдання - скликати з'їзд “представників народів і областей Росії”

Широкі завдання стояли перед Генеральним секретаріатом освіти. Йшлося, зокрема, і про українізацію школи, і про допомогу культурним товариствам, і про низку організаційних розв'язок.

Останні завдання висувалися і перед Генеральним секретаріатом у земельних справах. Та вони формулювалися не самі по собі, а “в цілях підготовки до Установчих зборів” Секретаріат мав розробити проект земельного закону. На відомство покладался й обов'язок “забезпечити автономію України в продовольчій справі та подбати про відповідне постачання українським хліборобам потрібних їх господарствам продуктів та знаряддя”

Найлаконічніше формулювалися вимоги, поставлені перед Генеральним секретаріатом у військових справах. Його увага скеровувалася на українізацію війська, “як в тилу, так і по змозі на фронті”

У Декларації серйозно розглядалися й проблеми координації роботи самого Генерального секретаріату, її організаційного та інформаційного забезпечення. “Ведення роботи Генерального секретаріату у всіх згаданих справах в зазначених вище межах, говорилося тут, вимагає впорядкування відповідної канцелярії і тому в склад Секретаріату введено Генерального писаря,

найближчим завданням якого являється - завідування ділами всього Генерального секретаріату, бути зв'язком між окремими генеральними секретарями у внутрішніх організаційних справах Секретаріату, відповідна постановка інформації про діяльність Генерального секретаріату, між іншим і через періодичний орган Генерального секретаріату”

Розгорнуту програму діяльності першого українського уряду було детально обговорено на п'ятій сесії Центральної ради за старим стилем - 20 червня - 1 липня 1917 року. Після дводенних дебатів ухвалено наступну формулу переходу: “Вислухавши декларацію Генерального секретаріату, Українська Центральна рада висловлює йому повне довір'я. Уважаючи Генеральний секретаріат найвищим народоправним органом українського народу та його найвищою властю, маючи на увазі, що в інтересах українського народу взагалі являється скликання Українських Установчих Зборів, визначаючи потрібним, щоб Генеральний секретаріат представив доклад про Українські Установчі збори, Центральна рада переходить до чергових справ”

Злагоджений початок роботи виконавчої та законодавчої гілок влади давав підстави сподіватися на успішне просування справи національного державотворення. Але вона одразу ж натрапила на серйозні перешкоди, які існували і в Україні і поза її межами. Йшлося, спершу, про відсутність належних елементів національної української державності, а також страшенний брак кадрів. “Це не

перетворювання старих, організованих, пристосованих до життя віками апаратів, - відзначав В.К.Винниченко, - не заміщення одних людей іншими. Ні, творити все з самого початку, з самих дрібничок, творити в місяць-два те, що в других землях утворювалося десятками віків"

Протидія петроградської влади і поява II Універсалу

Голова Генерального секретаріату не оминув і вкрай несприятливі позиції тих, хто розбудовував український уряд. Вони опинилися сам на сам з військовим, поліційним і адміністративним апаратом "старої держави", не лише не володіючи відповідними силами для власного захисту, а й не маючи "ніяких фінансових сил" Відчувався гострий брак елементарних управлінських кадрів. "От групка собі людей, складена з журналістів, політичних емігрантів, учителів, адвокатів тощо", такими виявилися за В.Винниченком українські сили, що приступили до практичного створення виконавчої влади. До того ж, відзначив голова Генерального секретаріату, вони "ніякого ні державного, ні адміністративного досвіду не мали і не могли мати"

Але й таке незавидне становище, яке серйозно ускладнювало нормальний процес формування виконавчої влади в Україні, не на жарт занепокоїло центр. До Києва були терміново відряджені члени

Тимчасового уряду М.Терещенко й І.Церетелі. Зайнятий організацією наступу на південно-західному фронті О.Керенський мав прибути сюди пізніше. Наміри офіційного Петрограду виявилися на засіданні Генерального секретаріату 29 червня (12 липня). Крім практично повного його складу на чолі з В.Винниченком у зустрічі з міністрами брав участь М.Грушевський.

Обидва вони засвідчили на переговорах російську сторону представляв в основному І.Церетелі. Активний діяч партії меншовиків, він не поділяв її різко негативного ставлення до національних вимог України, яке з особливою заповзятістю демонстрували місцеві організації російських ескеків. Що ж до М.Терещенка, то його відрядили до Києва переважно через етнічне походження. Міністр закордонних справ Росії не забував посилалися на цю обставину. Водночас центральні органи влади категорично заперечували зв'язок відрядження міністра з діяльністю керованого ним міністерства закордонних справ Росії, тобто знімався самий натяк на міжнародне звучання «української проблеми», на зовнішньополітичні перспективи України.

Заявивши, що програма І Універсалу не зустрічає суцільного заперечення з боку уряду, І.Церетелі наголосив: “Є там лише один неприйнятний момент - самочинне проголошення крайової влади” Було відзначено, що Тимчасовий уряд погодиться на таку автономію, “за якої санкція залишилася б за

Установч/ими/ зборами” Міністр запевнював “потрібно фактично створити автономний устрій, але проголошувати цей принцип вважаємо помилковим, оскільки тоді й інші народи забажають цього ж” Неодмінною умовою домовленості І.Церетелі вважав “повну єдність”

Визначилися три основні проблеми, від яких залежало досягнення угоди. Перша, склад і компетенція “крайового органу” Малося на увазі поповнення Центральної ради неукраїнцями. Друга - “питання про фронт і укр/аїнські/ війська” Воно відкладалося до прибуття О.Керенського. І, нарешті, - заява Центральної ради щодо злагоди з Тимчасовим урядом. “Декларація Центр/альної/ ради, - відзначив Церетелі, - матиме значення для всіх народів Росії, тому бажано... підкреслити, що Центр/альна/ рада засуджує шлях загарбань, йде разом з урядом” Отже, малося на увазі стримати падіння престижу центральної влади. Разом з цим, в ході “узгоджень” з Центральною радою у Тимчасового уряду виникла можливість блокування важливих передбачень І Універсалу.

Неспроможні адекватно зрозуміти події в Україні, його міністри відчували небезпеку, яка йшла звідси для “єдиної й неділимої” Відповідно вони прагнули не лише трактувати взаємини з Україною як внутрішню справу Росії /проти цього тоді аж ніяк не заперечувала Центральнона рада/, а ^упредставити події в Україні не результатом визвольних устремлінь, а такими, котрі сталися з ласки Тимчасового уряду. На

цьому шляху вишукувалися можливості гальмувати український державотворчий процес. Його намагалися обмежити встановленими згори рамками, ізолювати від інших національних рухів у Росії.

Наслідуючи в основному національну політику царизму, Тимчасовий уряд влітку 1917 р. спрямовує головні зусилля проти налагодження нормальної діяльності Генерального секретаріату, прагне поставити його під свій невсипущий контроль. У свою чергу проголошена українська виконавча влада намагається забезпечити мінімальні умови власного функціонування. На згаданій зустрічі з міністрами генеральний секретар фінансів Х.А.Барановський домагається фінансування української влади. Відповідь І.Церетелі гранично одверта - "Якщо буде точно сформульовано, що це буде орган Тимчасового уряду, то кошти, безумовно, будуть відпущені на видатки по управлінню краєм"

Схильність української сторони до полагодження взаємин з центром пояснювалася, в першу чергу, не бажанням одержати кошти і створити власний бюджет і навіть не прагненням мирним шляхом вийти з назріваючого конфлікту. В інтересах дальшої ходи українського державотворення йшлося про юридичне оформлення створюваної виконавчої влади. Задля цього керівники національного руху ладні були піти на значні відступи від окремих положень I Універсалу.

Наслідком складних тактичних ходів обох сторін, що відбивали труднощі Тимчасового уряду, з

одного боку, та хитке становище влади, яка поставала на Україні, - з другого, стало одночасне проголошення актів Тимчасового уряду й Центральної ради. 16 липня Петроград телеграмою обнародував постанову, яка передбачала “призначити яко вищий орган для керування краєвими справами на Україні, окремий орган - Генеральний секретаріат, склад котрого буде визначений (Тимчасовим) правительством в згоді з Центральною Українською радою...” Через згаданий орган будуть “переводитись міри і заходи в житті краю і його управлінні” Разом з тим постанова категорично вилучала з сфери діяльності Центральної ради і Генерального секретаріату “питання про національно-політичний устрій на Україні і про способи вирішення в ній земельної справи в межах закону про перехід землі до рук трудових мас” Ці проблеми відкладалися до загальноросійських Установчих зборів. З посиланнями на воєнний час обмежувалася діяльність Генерального секретаріату у військовій справі.

Згадані серйозні утиски не зупинили керівників Центральної ради і Генерального секретаріату. В день одержання депеши з Петрограда В.Винниченко оголосив її на засіданні Центральної ради, зачитавши одразу ж після цього текст 2-го Універсалу, положення якого по суті текстуально відтворювали постанови Тимчасового уряду.

Формально Петроград мав бути задоволеним. Адже вироблений ним документ став висхідним для 2-го Універсалу, визначаючи його поміркованість у

порівнянні з своїм попередником. На відміну від I-го Універсалу, що проголошував джерелом влади український народ, 2-й виводив цю владу із повноважень, наданих Тимчасовим урядом.

І все ж, позиції тих, хто погодився на непрестижні домовленості з центром, виявилися перспективнішими порівняно з тими, хто намагався з Петрограду загальмувати розвиток українського національного руху. В Києві вірніше оцінювали внутрішні й зовнішні фактори, що визначали історичну ходу всієї Росії, частиною якої Центральна рада та її керівники продовжували вважати Україну. Саме тому вони особливо не переймались юридичними тонкощами дебатів, а приступили до безпосередньої роботи по впровадженню автономії. “На підставі угоди, відзначав В.Винниченко, будувалася реально, наочно, в подробицях українська державність” Зрозуміло, вона не могла функціонувати без існування дієспроможного уряду серцевини виконавчої влади.

Копітка праця по його створенню натрапляла на численні труднощі. Центральна бюрократія не відмовилася від спроб знайти у досягнутих домовленостях шпарини, що допомогли б вихолостити та звести нанівець погоджене. Саме це визначало “українську політику” нового складу російського Тимчасового уряду. Таке з’ясувалося одразу ж, як тільки Центральна рада виробила “Статут Вищого Управління України”, цілком присвячений регламентації діяльності Генерального секретаріату.

Йому надавався статус "найвищого краевого органу управи на Україні" Визначалося, що він "формується Центральною радою, відповідає перед нею і затверджується Тимчасовим правительством." Розширювався його склад і відповідно прерогативи управління різними галузями життя України. Порівняно з червневою структурою до уряду додатково включалися генеральні секретарі торгу і промисловості, пошти й телеграфу, праці, шляхів, а також генеральний контролер.

Законодавчому регулюванню діяльності української виконавчої влади надавалося принципове значення. "Статут Генерального секретаріату", що тлумачився й як наказ новоствореному урядові, був схвалений представниками всіх фракцій та національностей одноголосно. Недавний противник існування уряду О.Шульгин, привітавши Центральну раду з цим рішенням, наголосив: "Ми прийняли наказ, видання якого буде надзвичайно важливе в історії України. Цей наказ є перша конституція України" В умовах, передусім, загального безладдя в усій країні, по-друге, відсутності адміністративного досвіду та реальних важелів керівництва економікою й транспортом, і, по-третє, невирішеності питання про територіальні межі України, російську буржуазію дратувало не стільки передбачуване збільшення функцій Генерального секретаріату, скільки те, що утворювала його українська Центральна рада. Саме зміна становища, за яким російська буржуазія позбавлялася важливих важелів впливу на розвиток

подій в Україні, стала головною метою представників Тимчасового уряду на переговорах в Петрограді з очолюваною Винниченком делегацією Генерального секретаріату. Міністр кадет В.Ф.Кокошкін говорив про необхідність “послабити, настільки можна, ту шкоду, яку заподіяно Росії угодою 15 липня”

У Петрограді вдалися до жорсткого тиску, що століттями забезпечував існування імперії. Великодержавний шовінізм центру щодо України цього разу уособлювала кадетська бюрократія. Неприховані образи, череда провокацій мали спровокувати розрив переговорів. Принизливе становище делегації на зустрічах з чиновниками російського уряду спонукало В.Винниченка з письменницькою образністю відтворити напружену атмосферу переговорів. “Розуміється, - писав він, - це було не трактування, а шматування з гарчанням бідного Статуту вищого Управління України”

Сановників Тимчасового уряду найбільше обурював пункт 19-й Статуту: “Всі закони Временного правительства мають силу на Україні з дня проголошення їх в крайовому урядовому вістникові на українській мові” У цьому угледіли перехід до практичної реалізації головного положення I Універсалу *“однині самі будемо творити своє життя”*, який одразу викликав негативне ставлення урядових кіл Росії.

Переговори між центральною владою та національним регіоном, який прагне вивільнитися від її задушливих обіймів, надають першій вагомій

переваги. Вона посилається на застигли юридичні норми, ніби уособлюючи правовий порядок, тоді як її партнери, прагнучи змін, оголошуються ворогами порядку, тавруються правопорушниками.

За цих обставин український рух обрав, здається, єдину перспективну позицію: з одного боку, не поступаючися майбутнім, домагатися правового врегулювання відносин з далеко більш сильним центром на базі компромісу, а з другого, - аж ніяк не гальмуючи природну ходу подій в Україні, керуватися вимогами моменту.

Напружена ситуація на переговорах викликала стурбованість в Україні. Мала рада уважно обговорювала інформації В.Винниченка відносно перебігу справ у Петрограді. Особливе занепокоєння було виявлено у зв'язку з планами формування чисто кадетського складу Тимчасового уряду та липневими подіями в столиці. Загальна позиція українських законодавчих і виконавчих органів зводилася до підтвердження попередніх повноважень та інструкцій, які раніше отримала надіслана на переговори делегація.

Водночас у Петрограді їй продовжували викручувати руки. "Справа посувалася туго, і були моменти, коли ми роздратовані гадали, чи не кинути все і не їхати додому, - доповідав пізніше Малій раді В.Винниченко. - Але відповідальність, яку ми взяли на себе, змушувала нас бути уважнішими і випробувати всі засоби" І все ж він вирішив особисто побувати в Києві. Разом з В.Винниченком виїхав М.Рафес. У

Петрограді залишилися генеральні секретарі Х.Барановський та О.Зарубін, а також товариш генерального секретаря з міжнародних справ М.Міцкевич. “Без їх згоди уряд (Тимчасовий. - Авт.) видав свою інструкцію”, - з’ясував обставини її появи глава української делегації.

Таким чином, “тимчасова інструкція Генеральному секретаріату на Україні” стала результатом “юридичних вправ” самих тільки петроградських чиновників і установи, якій вони служили. Навіть перше ознайомлення з документом виявляє виразне прагнення центру не лише знизити правовий рівень взаємин з Генеральним секретаріатом і звужити його функції, а й суттєво змінити його статус з українського уряду він мав перетворитися на представництво російської влади. Регіон його дії обмежувався київською, волинською, подільською, полтавською губерніями та переважною частиною чернігівської.

Збереження українського уряду.

І знову лідери Центральної ради виявилися більш реалістичними й гнучкими політиками, ніж антиукраїнськи налаштовані кадети, що цупко трималися за старі уяви та юридичні ілюзії. Обговорюючи протягом кількох днів - починаючи з 14 серпня нову ситуацію, Мала рада кінець-кінцем погодилася на пропозицію В.Винниченка. Назвавши на одному з перших засідань Інструкцію “миршавим

клаптиком паперу”, гостро критикуючи її зміст, він разом з тим просив підтримати рішення Генерального секретаріату, який незначною більшістю погодився на прийняття столичного документу.

Та Малу раду одразу переконати не вдалося. Виступаючи на засіданні 19 серпня, В.Винниченко висловлювався більш розгорнуто. Він звернув увагу на основне “Інструкція” є визнанням принципу автономії, що становила перед початком переговорів межу вимог Центральної ради. “Тепер, - стверджував він, - ми одержали більше, ніж бажали 2 місяці тому. Генеральний секретаріат, хоч і є апаратом поганим, але його необхідно зберігти і використати для організації краю. Ані радіти, ані сумувати з приводу цієї інструкції не доводиться, оскільки вона є етапом на тому шляху, яким іде Центральна рада” Голову Генерального секретаріату найпослідовніше підтримували соратники по УСДРП. М.Порш закликав присутніх: “Нам лишається один вихід прийняти Інструкцію і почати свою революційну роботу. Якщо ви вірите у нове піднесення революційних сил, повірте, що революційна демократія знайде нові форми боротьби”

Згодом, у “Відродженні нації” В.Винниченко більш розгорнуто повернувся до аналізу “Інструкції”. Подана тут всебічна оцінка враховувала історичний досвід подій 1917 - 1919рр. на Україні. Один з лідерів національного руху, найбільш втаємничений у суть тодішнього становища Генерального секретаріату та його взаємин з Тимчасовим урядом, предметно

розкрив суть справи. З одного боку, він не приховував обурення й образи з приводу знуцання “старої мацапури” (російської бюрократії) над вимогами Києва. Інструкція характеризувалась як “знаменитий кадетський утвір, дитя ображеної, злісної, мстливої душі руського буржуа”

З другого боку, він звертав увагу на реальне розуміння кроків, здійснюваних Тимчасовим урядом та їх наслідків. “Всі знали, наголошував голова Генерального секретаріату, що це не мир, а тільки тимчасове перемир’я, що боротьба й буде й мусить бути. Обидва табори, користуючись перемир’ям, збирали свої сили, робили огляд, підрахунок, організовували їх, словом готувались до дальших боїв. І ні та, ні друга сторона цього навіть не ховала”

І все ж обидві сторони розуміли необхідність досягти компромісу. Цим самим кожна сподівалася посилити власні позиції й імідж, відкладаючи вирішальне зіткнення на майбутнє. Готуючись до проведення Державної наради в Москві та запрошуючи на неї представників Центральної ради, Тимчасовий уряд прагнув не загострювати до краю відносини з Україною. До Києва було надіслано “ширші пояснення” до затвердженої 17(4) серпня Інструкції. Ось їх текст: “Згідно з Інструкцією Тимчасове правительство затвердить трьох секретарів-неукраїнців, замість чотирьох, з тої причини, що Генеральний секретаріат буде складатись не з 14, а з 9 членів.

Розділ 9-й інструкції, в якому говориться про можливість безпосереднього сповіщення правительством своїх розпоряджень при негайній потребі місцевим властям, виправдовується обставинами військового часу, бо не можна не дати Тимчасовому правительству можливості безпосередньо зноситись з місцевими властями в час війни.

Комісара по справах України при Тимчасовому правительстві призначено буде по згоді з Генеральним секретаріатом.

Докладне визначення компетенції генеральних секретарів зроблено буде за їх безпосередньою участю після затвердження їх Тимчасовим правительством”

Якщо зроблені поступки й не були суто показними, вони аж ніяк не означали відходу від наміченого заздалегідь Тимчасовим урядом курсу.

Зберегти власний курс прагнули й у Києві. Резолюція щодо наслідків переговорів була схвалена Центральною радою 22 (9) серпня, у день оголошення “ширших пояснень” Тимчасового уряду. Вона складалася з трьох частин. У першій - відзначалися, м'яко кажучи, невідповідності положень Інструкції досягнутим домовленостям і інтересам України. В другій, безпосередньо звернутій до Тимчасового уряду, вказувалося, що Інструкція стоятиме на перешкоді “добрих взаємовідносин” між Україною і Росією. Третя резолютивна проголошувала: “В інтересах найшвидшого встановлення доброго ладу, закріплення і поглиблення здобутків революції на

Україні, переведення потрібних для цього заходів, Українська Центральна рада вважає необхідним:

а) подати (з числа 14 секретарів Ради) 9 секретарів, означених в інструкції, на затвердження Тимчасового правительства;

б) доручити Малій раді і Генеральному секретаріатові виробити статут, що визначав би відносини між Українською Центральною радою і її Генеральним секретаріатом;

в) доручити Генеральному секретаріатові виробити ряд законо-проектів в справі планомірного задоволення потреб трудящих мас людності, а саме: в справі робітничій, земельній, харчовій та освітній;

г) порушити перед Тимчасовим урядом справу війни і миру, скасування смертної кари і інших репресій;

д) негайно взятися до підготовчої роботи до скликання Установчих зборів і “Всероссийского Учредительного собрания”;

е) звернутися до усіх націй України, вказавши на всі хиби тимчасової інструкції і закликати трудящі маси людності всієї України до організованої боротьби за свої інтереси і за об'єднання коло Української Центральної ради”

Закликаючи уникнути відкритого розриву з центром і пояснюючи тактику щодо Тимчасового уряду, один з лідерів УСДРП М.Порш пояснював: “не приймаючи інструкції, все ж використати її як ґрунт для дальшої боротьби”

Запалені неприйняттям усього українського, діячі Тимчасового уряду прорахувалися ще в одному важливому питанні. Легковажачи визвольні прагнення України, вони сподівалися на підтримку збоку представників неукраїнських націй “Південно-Західного краю” Звідси вимоги поповнити Генеральний секретаріат членами неукраїнських партій. У Петрограді не передбачали, що це прискорить налагодження співробітництва Центральної ради з впливовими тоді російськими, польськими та єврейськими політичними силами, даючи їй підстави твердити, що вона виступає вже не як суто національний, а як територіально-національний орган.

До сказаного додамо ще замовчуваний раніше і тепер з різних міркувань факт. Йдеться про декларацію більшовицької фракції Центральної ради. Заява з’явилася в день прийняття Інструкції Тимчасового уряду, проголошуючи: “Вступаючи до Центральної ради, ми будемо вести неухильну боротьбу з буржуазією та буржуазним націоналізмом і кликати робітників і селян України під червоний прапор Інтернаціоналу для повної перемоги пролетарської революції” Тодішні часописи, відзначав Д.Дорошенко, подавали, що ця декларація “кілька разів покривалася шумними оплесками” Такими були реалії ранньої осені 1917 р. Та більшовицька фракція у Центральній раді проіснувала недовго.

Обговорення Інструкції стало приводом для іноді гострих, забарвлених партійними пристрастями дебатів щодо діяльності самого Генерального секретаріату. Надзвичайно критично до нього, як свідчать “Спомини” М.Грушевського, ставився сам голова Центральної ради. Атаку на уряд, де вагомо переважали соціал-демократи, провадили есери. З найбільш гострою критикою виступав М.Ковалевський. Ось його закиди: “В Секретаріаті не було внутрішньої єдності. Вся його робота була звернута на Петроград. У справах же внутрішніх Генеральний секретаріат не зробив нічого. Він нічого не зробив у справах скликання українських Установчих зборів, у земельних справах, у справах продовольчих. Ніяких кроків не зроблено у справах народної освіти. Секретар справ військових через свою нерішучість допустив усі ті події, які хвилюють населення” Далі робились недвозначні висновки зі сказаного: “Інструкція Тимчасового уряду дає деякі формальні моменти для діяльності. Потрібно створити єдиний орган, який влаштував би життя на Україні і переобрати Генеральний секретаріат”

Маємо ознайомитися й з спростуваннями членів Секретаріату. Адже це дає можливість з’ясувати розуміння сучасниками завдань, які стояли перед тодішнім урядом, атмосферу, в якій йому доводилося працювати.

Розгорнута відповідь В.Винниченка заперечувала геть усе сказане його конкурентами; та починалася вона з питання, так би мовити, на

майбутнє. “Секретаріат, заявив він, повинен вирішити чи буде він додержуватися легального шляху - Інструкції чи ні” Далі йшлося про реалії існування уряду. “Секретаріат підготовляв автономію. Він був об’єднаний більш, ніж будь-який інший кабінет. Багато питань розв’язувалося у згоді, хоч і не одноголосно. Без Петрограду ми не могли б стати на публічно-правовий ґрунт. Чи міг Генеральний секретаріат юридично організувати (вибори до) українських Установчих зборів. Чи послухалося б нас населення, коли ми не маємо публічно-правової влади? Питання про з’їзд народів, де апарат, приміщення? Революційної інтелігенції, яку можна було б залучити до роботи, надто мало. Що міг здійснити секретаріат по земельному питанню? Видати власну відозву, не слухатись розпоряджень уряду - це спричинилося б до розриву. Фінансового плану і не могло би бути, оскільки секретар вами (Центральною радою.- авт.) був надісланий до Петрограда і не мав часу займатися цим питанням. У такому ж становищі питання про монополію. Що стосується юстиції, то у нас немає ще власного сенату (судових органів. - авт.)” Наприкінці В.Винниченко детально зупинився на звинуваченні в “угодовстві” “Як розуміти нерішучість, угодовство? - запитав він, пояснюючи: - Вся політика Комітету (Малої ради. авт.), а відповідно й політика секретаріата, - політика угодовства. Вона результат нашого бажання працювати у згоді з нац. меншинами”

Окремо виступив секретар у земельних справах Б.Мартос. “Секретаріат, сказав він, не може працювати, керуючись наказом соціалістів-революціонерів. Що міг, наприклад, я зробити, коли Корнілов віддав наказ про земельні комітети? Секретаріат направив вказівки земельним комітетам. І я не винний у тому, що комітети пішли не за Генеральним секретаріатом, а за Корніловим. А хіба ми могли скликати українські Установчі збори для проголошення автономії, якщо ми самі висловлювалися в універсалі проти самочинної автономії. Можливо ви бажаєте бойкотувати російські Установчі збори? Тоді де ж згода йти поруч з російською революційною демократією?”

Перша урядова криза.

Проект рішення про відставку Генерального секретаріату було відхилено. Українських есерів не підтримали їх російські колеги, а також есефи (соціалісти-федералісти). Та справа на цьому не закінчилася. 25 (12) серпня В.Винниченко повідомив закритому засіданню Малої ради, що фракція українських есерів відмовилася брати участь “у реконструкції Генерального секретаріату та відкликала з нього своїх представників” Цю позицію підкріпило рішення ЦК УПСР, схвалене того ж дня. Назавтра була неділя, але чергове засідання Малої ради відбулося. На ньому відставку В.Винниченка, який за власною заявою, не побажав бути

“перешкодою на шляху входження представників українських с.-р. до секретаріату... і заважати організації краю”, прийнято.

Криза, яку деякі дослідники називають “першою урядовою”, продовжувалася до п’ятниці 31 (18) серпня. Демарш есерів, здійснений, як свідчать певні обставини й авторитетні історики, не без відома фактичного лідера партії М.С.Грушевського, мало не призвів до неочікуваних для більшості її членів результату. Було вжито спробу зробити позиції нового Генерального секретаріату ще більш “угодовськими” ніж ті, яких дотримувався його попередній склад і які піддавалися рішучій критиці з боку представників УПСР у Малій раді.

На посаду Голови Генерального Секретаріату було висунуто Д.І.Дорошенка, який не лише репрезентував менш радикальну ніж УПСР і УСДРП партію соціалістів-федералістів (УПСФ), а й мав досвід лояльного співробітництва з Тимчасовим урядом на посаді його “Крайового комісара Галичини та Буковини”. Справу намагалися полагодити блискавично: вже у понеділок 27 (14) серпня було оголошено новий склад Генерального секретаріату. Однак, заява ніби список погоджено з керівництвом фракцій не підтвердилася. Після певної заминки, під час якої проводилися інтенсивні консультації, в четвер Д.Дорошенко представив Малій раді новий варіант складу уряду. Як і перший, він продемонстрував переважання есефів; есдекам і есерам надавалось лише по одній посаді секретаря. Д.Дорошенко подав

програму діяльності уряду: “У даний момент робота секретаріату має носити суворо діловий характер. Його завданням є реальна творча праця - зміцнення обласного самоуправління як бази для майбутньої автономії України. Щодо Тимчасового уряду - тісний контакт у його праці над зміцненням завоювань та його боротьбі з контрреволюційними устремліннями, звідки б вони не виходили, а також і у справі оборони держави.”

Склад Генерального секретаріату не був затверджений і поставлене питання розглядалося наступного дня. Цього разу виголошена Д.Дорошенком програма мала вже не таке запопадливе щодо Тимчасового уряду спрямування. Більш того, декларувалися навіть правонаступність нового складу уряду та його підлеглість Центральній раді, враховувалися зауваження збоку національних меншин: “Стоячи на ґрунті згоди 3-го липня 1917 р. новий секретаріат має провадити загальний напрямок політики попереднього секретаріату, ставлячи на перше місце творчу ділову роботу по будуванню автономного життя на Україні, з забезпеченням прав усіх національних меншостей, захищаючи Україну як від унутрішнього непорядку та контрреволюції, так і від зовнішнього ворога. Декларацію про напрямок своєї ділової роботи Генеральний секретаріат подасть після остаточного свого сформування. Генеральний секретаріат у своїх відносинах до Центральної ради та Малої ради - буде керуватися статутом, виробленим Малою радою 15 липня 1917 р.”

Старанний акцент на українські справи, зроблений цього разу, не допоміг. На засіданні 31 (18) серпня було прийнято відставку Д.Дорошенка. Сам він вважає, що таке сталося під впливом заяви віцепрем'єра Тимчасового уряду М.Некрасова. У газетному інтерв'ю останній проголосив: “те, що на чолі нового списку секретарів стоїть Д.Дорошенко, дає підставу сподіватись, що в українському питанні не буде ніякого загострення.”

Не можна заперечувати, що публічна підтримка Тимчасового уряду знизилася шанси Д.Дорошенка на “прем'єрство”, та головну роль у відставці відіграло неприйняття його програми більшістю Малої ради. В умовах неухильного наростання революційної кризи різкий крен у бік надто консервативних і лояльних щодо центральної влади сил загрожував українській справі. Д.Дорошенко дещо лукавить, намагаючись створити враження ніби на усвідомлення цього були потрібні додаткові дні. Насправді після його відставки вистачило кількагодинної перерви, щоб затвердити новий склад Генерального секретаріату, як і раніше очолюваного В.Винниченком. Проти було подано 1 голос, утрималися 4 члени Малої ради.

Перипетії міжфракційної боротьби далися взнаки. Есдекам (якщо не рахувати “безпартійного соціаліста” І.Стешенка, який отримав портфель секретаря освіти) в уряді формально дісталися лише два місця. В.Винниченку крім посади голови Генерального секретаріату було доручено також керувати секретаріатом внутрішніх справ. Есери

отримали місце секретаря земельних справ (М.Савченко-Більський). Крім секретарств фінансів (М.Туган-Барановський) та міжнаціональних справ (О.Шульгин) члени УПСФ одержали також посади генерального писаря (О.Лотоцький) та комісара при Тимчасовому уряді (П.Стебницький). Російський есер О.Зарубін став генеральним контролером.

Наведений склад Генерального секретаріату відбиває й далеко більш суттєве порівняно із фракційними суперечностями - для розуміння місця виконавчої влади в українському державотворенні 1917 р. Йдеться про взаємини з російським Тимчасовим урядом. Останній, здається, мав бути задоволений впливом “Інструкції” на зміни у виконавчій владі в Києві. Адже нині в Генеральному секретаріаті переважали недавні українські партнери кадетів. Останні, в свою чергу, визначали тепер “українську політику” Тимчасового уряду. Та їх надії знову-таки базувалися на факторах, які у буремному 1917 р. виявилися другорядними. Головним же на новому етапі взаємин між Україною та центром, українського державотворення стало юридичне закріплення існування Генерального секретаріату, уряду автономної України.

Документи петроградсько-київських домовленостей, їх прийняття й подальша доля у помітний спосіб вплинули на важливі напрямки наступних подій в Україні. Звернемося знову до ґрунтового винниченківського аналізу з “Відродження нації” Тут справу ретельно розкладено

на полички. Спочатку розглядається “багато позитивних моментів” Інструкції. “Насамперед, відзначав автор, це був перший щабель нашої “законної”, юридично-правової державності” Існування в Україні офіційно визнаного урядом цілої країни національної виконавчої влади вносило відчутний злам у світосприймання рядової людини. Вона була тоді, як правило, більшим “законником”, ніж громадянин сучасної України, і нова ситуація налаштовувала його на дальші зміни у житті рідного краю. Цей аспект проблеми В.Винниченко схильний був вважати “агітаційно-пропагандистським”

Не меншою мірою зрушенням у свідомості населення України сприяли і “заборонні” або просто негативістські аспекти Інструкції. Автор відзначав, що “вона була міхом на наш горен... дмухала у вогонь національної свідомості, не давала йому притихнути, розпікала до білого національну волю” Першорядну роль відігравав у цьому соціальний бік проблеми. Саме він найвагоміше впливав на свідомість абсолютної більшості населення України. “Коли український уряд немилий Тимчасовому уряду, пояснював поширений хід думок В.Винниченко, значить він милий робочому людові. Коли Тимчасовий уряд обмежує (Генеральний секретаріат. - авт.), значить, ці обмеження не справедливі, не корисні для простого народу”

Генеральний секретаріат восени 1917 р.

Становище, що склалося, безпосередньо вплинуло також і на дальший розвиток національного руху та конкретний зміст його вимог. “З усіх кінців війни посипались протести проти поділу єдиного народу, проти шматування національного тіла. Клич єдиної, неподільної України залунав по всій українській землі, еднав усіх, збивав до одного цілого навіть ті елементи, які до того часу були байдужими до національного відродження”

Інструкції, відзначалося далі, наблизили значні шари населення до з’ясування суті вимог національного державотворення. “Обмеження Генерального секретаріату в сфері і об’ємі його компетенції послужили як раз для того, що вся Україна, навіть неукраїнські елементи почули конечну необхідність у задоволенні цих сторін державного будівництва України. Обмеження, наголошував В. Винниченко, підкреслили настійну необхідність самоорганізації й окремої державності земель, населених одним народом з одними економічними, побутовими, культурними й історичними умовами життя”

Ці фактори, звичайно, не одразу ж втілилися в життя. І таке пояснювалося не лише часовою необхідністю впровадження ідей в практику, а й органічними труднощами, які перешкоджали кожному кроку самого місцевого уряду. З одного боку, центральна влада демонстративно ігнорувала

існування Генерального секретаріату. З другого, останній не мав можливостей реально стримувати прогресуюче загострення безладу в країні.

І все ж договірно-правова легалізація виконавчої влади означала настання початкового етапу практичного відновлення національної державності запровадження автономії в Україні. Важливий історичний процес було позначено суперечностями бурхливої революційної доби. Брак кадрів і відсутність коштів, інших матеріальних засобів, а також - передовсім - зростаюча недовіра втомлених трирічною війною мас щодо влади та її інститутів, часто-густо їх небажання взагалі рахуватися з їх існуванням, з одного боку, визначали млявість та слабку ефективність дій уряду. З другого, - бурхливе піднесення національного руху в Україні та революційної кризи в усій країні, зростаючий параліч центральних властей надавав діям Центральної ради й Генерального секретаріату реальної самостійності, розширював можливості виходу поза нав'язувані згори інструкції та інші обмеження. Останнє вимагало більшої уваги до реальної обстановки в Україні, врахування справжніх вимог мас.

Новий склад Генерального секретаріату працював у дусі наведеної вище постанови "Про Інструкцію Тимчасового уряду", тобто звертаючи на згадану Інструкцію обмаль уваги. Так у затвердженому Малою радою бюджеті на серпень, який виходив "з затвердженого бюджету за попередній місяць", окремим рядком виділялися

асигнування Генеральному секретаріату військових справ. Вони становили добру третину загальної суми витрат.

Оскільки бюджет краще за інші показники засвідчує і особливості стану країни і напрямки діяльності її уряду, наведемо урядовий кошторис повністю. Прийнятий одностайно він розподілявся у такий спосіб:

- а) Генеральне секретарство справ внутрішніх 3828 крб. 33 коп.,
 - б) Генеральне секретарство справ військових - 19840 крб.,
 - в) Генеральне секретарство освіти - 17767 крб. 50 коп.,
 - г) Генеральне секретарство справ судових - 750 крб.;
 - д) Генеральне секретарство справ (між) національних - 1500 крб.,
 - е) Генеральне секретарство справ продовольчих - 800 крб.,
 - ж) Генеральне секретарство справ фінансових - 4000 крб.,
 - з) генеральний писар - 9770 крб.;
- Разом: 58255 крб. 83 коп.

Для більш наочного розуміння фінансових можливостей Генерального секретаріату пошлемося й на інші обставини. Тією ж постановою Мала рада виділила “на покупку електричної арматури і меблів у готелі “Савой” (тут, на Хрещатку мав розміститися

Генеральний секретаріат. - авт.) 10 000 крб.” Про розкішне обладнання, зрозуміло, не йшлося. Друге: вартість російського карбованця за роки війни знизилася майже у чотири рази порівняно з основною розрахунковою валютою тодішнього світу англійським фунтом стерлінгів. Напередодні війни за нього платили 9 крб. 45 коп., у січні 1917 р. - 16 - 17 крб., а перед жовтневою революцією 1917 р. - 35 крб. 50 коп. Нарешті, ці справді мізерні кошти виділялися не Тимчасовим урядом, котрий проголосив Генеральний секретаріат власним органом, а Центральною радою. В протоколі засідання Малої ради 12 вересня (30 серпня) зафіксовано побажання, “щоби гроші, які одержує Секретаріат після його затвердження, були повернуті в скарбницю Центральної ради” Отже законодавчий орган України надавав позику виконавчому.

Подібна система кредитування могла привести до самовинищення обох гілок влади. Проблема отримання коштів вкрай обтяжувала нормальну діяльність уряду. 21 (8) вересня Генеральний секретаріат вирішив командирувати до Петрограда секретаря у фінансових справах М.І.Туган-Барановського “для переговорів з Временним правительством в справі потрібних для існування Секретаріату грошових асигновок” Одночасно було затверджено перелік питань, які мав розв’язати комісар при Тимчасовому уряді П.Я.Стебницький. Першим з них стояло: “Про асигнування авансом на видатки Секретаріату одноразово на протязі перших

двох місяців, вересня і жовтня 2 315 000 руб.” В Петрограді пообіцяли лише 300 тисяч, але й таке зобов’язання не поспішали виконувати.

Ще через два тижні Генеральний секретаріат встановив тимчасові оклади своїм співробітникам. (Раніше з цього приводу виникали недоладності). Тепер передбачалося: “до затвердження штатів Секретаріату видати авансом таку щомісячну плату служащим Секретаріату: генеральним секретарям - 1 000 крб., товаришам секретарів - 833 руб., директорам 750 руб., помічникам їх 600 руб., начальникам відділів 400 руб., помічникам їх 300 руб., канцелярським служащим по 150, 200, 250 і 300 руб., сторожам по 100, 120, 150 руб.”

Наведені рішення проливають світло не лише на фінансове становище уряду й урядовців, а й засвідчують напрямки першого етапу роботи виконавчої влади. Значне місце тут посідали проблеми забезпечення самого її існування. І не лише матеріальні. Серед згаданих вище питань, які мав урегулювати П.Стебницький, ішлося й “про видання Временним правительством акта до офіціальних установ на Україні, щоб вони зверталися у всіх справах до Генерального секретаріату, відповідно до ст. 6-ї інструкції, з зазначенням у тому акті, що офіціальною мовою на Україні стає мова українська, на яку поволі і має перейти все діловодство”

Рівно через 10 днів за ініціативою представника російських есерів генерального контролера О.Зарубіна це питання обговорювалося знову. У відповідь на

вимогу переглянути попереднє рішення Генеральний секретаріат ухвалив: “Першу половину того пункту, а саме: “офіційною мовою на Україні стає мова українська” треба розуміти так, що мова українська має повне право офіційно вживатися поруч з мовою російською, при забезпеченні язикового права меншостей; 2. Уступ про мову діловодства остається без зміни... 3. Повідомити про ці дві точки постанов телеграфно Временне правительство через комісара в справах України в Петрограді; 4. Діловодство в Секретаріаті провадиться мовою українською; 5. Товариші секретаря в національних справах ведуть зносини і діловодство мовою даної національної меншості”

На цьому ж засіданні обговорювався і запропонований секретарем у справах освіти “циркуляр до шкіл про обов’язкове заведення українознавства в школах” Він зазнав зміни “в тім напрямі, що школам рекомендується заводити українознавство, коли єсть для цього відповідні вчителі” Питання про українську мову як про офіційну та про введення курсу українознавства для молоді засвідчили виразні наміри домогтись не лише культурного, а й справжнього державного відродження.

Одним з важливих напрямків цього залишалось зміцнення чи бодай налагодження більш-менш нормальної роботи виконавчої влади. Генеральний секретаріат в цих умовах працював так, як він міг працювати, знаходячись у важкій фінансовій скруті,

відчуваючи гострий брак кадрів і досвіду, розпочинаючи свою діяльність в країні, все ще skutий двома з половиною століттями бездержавності. По-перше, потрібно було налагодити елементарне функціонування уряду. Було затверджено його регламент. Кворум для проведення засідань визначався у такий спосіб: “всі генеральні секретарі, які присутні в місті і виконують свої обов’язки, без трьох. Але кворум не може бути нижчим 5” Товариші генеральних секретарів не мали заступати своїх шефів, “коли відповідні секретарі виконують свої обов’язки і присутні в місті”

В умовах, коли чимало впливових органів преси вороже ставилися до українського руху та його органів, доводилося дбати і про надійну інформаційну підтримку дій уряду. 16 (3) вересня “обмірковувалось питання про пресу на Україні” Генеральний контролер О.Зарубін, який вже виявив себе противником дальшого розвитку українського руху, попереджував - “Генеральний секретаріат позбавлений буде міцної підтримки з боку преси” Він закликав “припинити гострий тон в /українській/ пресі, який так само може призвести до загострення відносин міжнаціональних” Було домовлено вплинути як на “Киевскую мысль”, так і на “Народну волю”, “Робітничу газету” й “Нову раду” Та це видавалося паліативом. Присутні підняли питання “про офіціальний орган Генерального секретаріату, про його назву й мову” Брак можливостей примусив відкласти питання “надалі”

Але піднята проблема не зводилася до заснування власного друкованого органу. Йшлося про налагодження інформаційно-аналітичної роботи вивчення матеріалів про українську справу, про уряд. “Необхідно, - занотовано у протоколі, - бути завше в курсі того, що пишуть за Генеральний секретаріат та інші (національні органи.- Авт.), як в російській, так і в закордонній пресі. Доручено Генеральному секретарству по національних справах поставити діло інформації” Малося на увазі, очевидно, заснування інформаційного відомства при уряді. Для цього потрібні були і час і кошти. Зважаючи на таке, Генеральний секретаріат 26 (13) вересня ухвалив доручити “генеральному писареві, поки організується інформаційне бюро, подавати в пресу відомості про діяльність Секретаріату”

І після видання “Інструкції” Тимчасового уряду продовжувалася копітка праця в напрямку утвердження Генерального секретаріату як повноправної виконавчої влади в Україні. Щоправда тепер така діяльність провадилася більш обережним шляхом. У відповідь на заперечення Тимчасового уряду проти існування Секретаріату продовольчих справ, Генеральний секретаріат прийняв рішення “заснувати при Секретарстві земельних справ продовольчий відділ” Але від наміру створити надзвичайно важливий в умовах війни та розрухи загальноукраїнський орган відмовлятися не збирався. Тією ж постановою було доручено “секретареві земельних справ скласти записку про заснування

окремого спеціального Секретаріату в справах продовольчих” Та часткові рішення вже не задовольняли.

Через день, 26 (13) вересня на засіданні Генерального секретаріату вислухано доповідь В.Винниченка “про потребу більш активного характеру діяльності Секретаріату і про поширення його діяльності в порівнянні з тими межами, які зазначено в нинішній інструкції для його” Проект “нової інструкції” мав бути представлений через три дні. Його обговорення відбулося у визначений термін. Врешті дійшли думки про недоцільність відкритої конфронтації з центральною владою, що могло б мати місце, коли б вже згаданій “Інструкції” Тимчасового уряду протиставити свою. Для розширення й утвердження власної діяльності наразі обрали інший шлях - змінити спрямування надісланої з Петрограду “Інструкції” шляхом внесення до неї змін щодо окремих галузей управління. погодилися: “загальних тезисів інструкції не виробляти і доручити кожному генеральному секретарю виробити інструкцію для свого секретаріату, котра повинна бути доповненням і розвитком інструкції Тимчасового уряду... Вироблені інструкції вносити в Секретаріат, а не в комісію...” Першою 4 жовтня (21 вересня) затвердили інструкцію Секретарству земельних справ. Тоді ж було встановлено, що “інструкцію кожного Генерального секретарства направляти Временному правительству окремо”

Провадилася досить активна робота з практичного розширення діяльності Генерального секретаріату. Продовжувалися зусилля підпорядкування продовольчої справи українському уряду. З жовтня (20 вересня) Генеральний секретаріат погодився із закликом секретаря національних справ О.Шульгина “негайно виготовити законопроект про Секретарство по продовольчих справах” Дещо пізніше - 15 (2) жовтня було прийнято пропозицію В.Винниченка утворити Секретарство відбудування. До початку його функціонування вводилася окрема посада товариша секретаря земельних справ “для порядкування продовольчою справою” Генеральний секретаріат поширював вплив на різні сторони життя України. Було призначено голову “крайової біржі праці”

Неухильно зростала увага й до тих питань, які Тимчасовий уряд продовжував вважати своєю виключною прерогативою. Йдеться передусім про військові проблеми. З 1 і 4 жовтня (20 і 21 вересня) С.Петлюра доповідав про “переговори з Ставкою в військовій справі”, а також “в справі законопроекту про “Вільне козацтво” В обох випадках він виступав як голова Військового комітету, оскільки посада секретаря у військових справах була скасована Тимчасовим урядом. Прийняту ж кілька днів по тому пропозицію брати постійну участь у засіданнях Секретаріату він відхилив, “поки не станеться формального затвердження Секретарства військових справ” Певне, в цьому відіграли свою роль і особисті

мотиви, що впливали із взаємин з головою Генерального секретаріату.

Вживалися й акції, що мали ствердити авторитет уряду серед населення. 7 жовтня (24 вересня) в пресі було надруковано заяву “Від Генерального секретаріату України” Виконавча влада практично вперше оголошує народу про своє місце в житті країни. “Найвищий крайовий орган влади на Україні Генеральний секретаріат, покликаний до життя волею революційною демократії через її орган - Українську Центральну раду - і затверджений актом Тимчасового правительства 4 серпня цього року, проголошувалося в Заяві, докінчуючи роботу над своєю внутрішньою організацією і приймаючи до рук владу над краєм, оповіщає про це людність України і всі правительственні і громадські установи, яким належить звертатися до його...” За короткими рядками звернення стояло переконання у тому, що перший, організаційний період діяльності уряду наближається до кінця. На нашу думку, він остаточно завершився виданням через три дні вже розгорнутого офіційного звернення Генерального секретаріату до народу України та його урядової Декларації, обговореної 12 жовтня (29 вересня) на засіданні Малої ради.

Звернення виводило існування й діяльність Генерального секретаріату з волі народу України. Від першого й до останнього слова цей документ мав яскраво виражений політичний характер. Намалювавши основні риси вкрай незavidного становища Росії й України, звернення виділило

основні завдання: зміцнення нового республіканського ладу в Україні, національне розкріпачення і рівноправ'я, покладення краю "тому порядкуві, коли економічно дужі класи безоглядно панували над класами працівників", рішуча боротьба з носіями безладу й заколоту в краї.

Перед тим як перейти до розгляду урядової Декларації, відзначимо подію, значення якої виходило за межі України і яка відбулася напередодні. 18 - 23 (5 10) вересня в Києві працював скликаний Генеральним секретаріатом "З'їзд представників народів і областей, які прагнуть до перебудови Російської держави", відомий просто як "З'їзд народів". Проведення представницького з'їзду, на котрому майже сто делегатів репрезентували понад 10 націй (переважно їхні соціалістичні організації), а також 9 різних козачих військ, знаменувало відповідне послаблення позицій Тимчасового уряду на величезних просторах імперії. Однак, лише представники поляків і литовців висловилися за незалежність від Росії. Решта ж, зокрема українці, наполягали на перебудові всієї країни на федеративних засадах. Безпосередньо З'їзд народів мало дав Україні, але продемонстрував незаперечне зростання авторитету Центральної ради та Генерального секретаріату серед національно-визвольного руху народів, що населяли Росію. Успішне проведення З'їзду не могло не вплинути на тонус авторів Декларації, її певні особливості.

Взагалі ж, понад півторамісячний період функціонування нового складу Генерального секретаріату не міг бути відзначений багатьма практичними досягненнями. Між тим, в масштабах усієї країни швидко визрівали кардинальні зміни. Налагодження й активізація виконавчої влади в Україні визначальною мірою - і це не перебільшення - залежали від них. В Декларації Генерального секретаріату від 12 жовтня (29 вересня) 1917 р., з якою на засіданні Малої ради виступив В.Винниченко, знайшли відображення нові грізні моменти розвитку революційного процесу. Документ означав відмову від позиції підлеглості у взаєминах з тодішнім центральним урядом Росії.

Голова Генерального секретаріату наголосив і на одному з головних питань, що серйозно турбувало Україну подоланні насильницького розриву її етнічних земель, зробленого Інструкцією Тимчасового уряду. "...Генеральний секретаріат, підкреслив В.Винниченко, - думає стати на шлях об'єднання всієї України, і тому він не буде відмовляти тим губерніям, повітам й іншим одиницям "анексованої" української території, котрі захотять йому підлягати"

Підняті в Декларації проблеми стосувалися також прийдешнього державного устрою України. Малося на увазі забезпечити їй "майбутній національно-політичний стан яко рівноправного державного тіла в федеративній республіці Росії" У цю ж галузь вторгалася ще одна програмна вимога Декларації. Йдеться про наміри домогтись

представництва України на передбачуваній мирній конференції.

Що ж стосується поточних проблем виконавчої влади, то Генеральний секретаріат проголошував себе органом виключно Центральної ради. Головну мету діяльності Генеральний секретаріат вбачав у об'єднанні "всієї української землі і всього українського народу в одній автономній одиниці". Отже виразно відкидався довільний поділ території України, вона розглядалася як єдине ціле, підпорядковане національним властям. Передбачалися й конкретні заходи, котрі мали законодавчо забезпечити автономію. "Для найсправедливішого виявлення волі демократії України" мали бути скликані українські Установчі збори. Генеральний секретаріат брав на себе розробку їх правового статусу.

В Декларації містився й значно більше деталізований у порівнянні з попередніми виклад начерків діяльності уряду. Йшлося, зокрема, про створення Економічного комітету. Перед ним ставилося завдання "регулювати всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива і разом регулювати всю промисловість і торгівлю" "Перший глибоко продуманий, розважний і справді державний виступ нашого міністерства", - так охарактеризувала його впливова газета "Нова рада". Існували й інші оцінки. Вони належали критикам Генерального секретаріату зліва і справа. У своїй "Історії України" український есеф Д.Дорошенко

співчутливо цитує відповідне місце з історичної праці есера П.Христюка, який дуже критично ставився до відозви Генерального секретаріату, де народіві України роз'яснювалися положення Декларації. "Публікуючи в своїй Історії цю відозву, подає Д.Дорошенко, П.Христюк признається, що за романтично-солодкими виразами про "край веселий і багатий, нашу тиху Україну", за голосними словами про "творення нового власного життя у нашім краю", ховалась в дійсності "сумна порожнеча, відсутність твердо наміченої програми практичної, злободенної діяльності."

Здається, ці інвективи не враховували практичні спроможності Генерального секретаріату та - що головніше - реалії тодішньої обстановки. Саме останні обумовили те, що в перші місяці функціонування діяльність українських урядів носила, передусім, програмно-пропагандистське спрямування. Але разом з тим в Декларації висувалися конкретні вимоги збільшення прерогатив вже існуючих секретарств та розширення їх кола. Передбачалось створення секретарств продовольчих справ, шляхів, пошти й телеграфу, юстиції. Найбільші плани пов'язувались із майбутнім секретарством військових справ. Саме тому, з одного боку Декларацію вітав від імені Генерального Військового комітету С.Петлюра, а з другого, - особливе місце в дискусії навколо неї зайняли проблеми, пов'язані з Вільним козацтвом. Його підтримка викликала різке заперечення кадетів, які на знак протесту вийшли з Центральної ради.

Остання криза у взаєминах з Тимчасовим урядом.

Представники кадетів у Центральній раді розуміли, що схвалення Декларації йде врозріз із справжньою політикою Тимчасового уряду щодо України. Між тим вони все активніше перебирали на себе заступництво інтересів центральної російської влади. Її ж представники, погодившись 16(3) липня в Києві на запровадження автономії України, нехтували навіть суттєво урізані "Інструкцією" від 17(4) серпня зобов'язання. Схвалена Малою радою "Декларація" з'ясувала рішучість української влади продовжувати раніше обраний і зафіксований в угодах з Петроградом шлях.

26(13) жовтня Генеральний секретаріат затвердив "перероблений проект записки до Тимчасового уряду про стан справи й вимоги Секретаріату" Офіційний документ підписали В.Винниченко і генеральний писар О.Лотоцький. Відзначаючи "з огляду на стратегічний стан і економічне значення краю" першорядне місце України в розвитку подій в усій Росії, Записка звертала увагу на фактори, які мали б сприяти нормалізації обстановки. Серед рішучих заходів у цьому напрямку "необхідна послідовно видержана система управління краєм і передусім повнота влади крайового управління Генерального секретаріату" Зверталася увага на непослідовність і неохочість дій центру щодо цього. Вказувалося зокрема на обмеження компетенцій

української виконавчої влади “Інструкцією” 17(4) серпня. Більше того, йшлося про її ігнорування Тимчасовим урядом протягом “півторамісячного існування Генерального секретаріату не було ні одного випадку, щоби Тимчасовий уряд звернувся до Секретаріату” Натомість, порушуючи навіть куцу “Інструкцію”, центр не тільки безпосередньо зноситься з місцевими органами, оминаючи українську виконавчу владу, а й дає їм “ясні вказівки держатися старого порядку зносин з центральною владою” Відкидаючи спроби обґрунтувати подібні вчинки формальними причинами, український уряд заявляв: “справедливість вимагає сказати, що вчинки вищих органів Тимчасового правительства не тільки не сприяють організації власті в країні, але й просто спричиняються до дезорганізації її”

Посилаючись на вимушений характер згоди української сторони з “Інструкцією”, на її переконання, “що в будуччині революційний уряд Росії не зможе не піти на зустріч необхідним потребам краю”, Генеральний секретаріат наполягав: прийшов час нових домовленостей. Йшлося ”в першу чергу, про поповнення Генерального секретаріату України секретарями справ продовольчих і військових”, про суворе дотримання положень “Інструкції”, що передбачали здійснення повноважень Тимчасового уряду в Україні через посередництво генеральних секретарів. Через них місцеві власті мали зв’язуватися з центром. Передбачалося також, “що офіційні

особи й установи мають обов'язково приймати письма, складені українською мовою”

Схвалення урядової декларації не лише стало поштовхом для оголошення вимог, котрі мали стати об'єктом нових домовленостей між Києвом і Петроградом. Активізувалася діяльність по розширенню функцій Генерального секретаріату, посилення впливу на всі сторони внутрішнього життя. На першому ж його засіданні, що відбулося після прийняття Записки до Тимчасового уряду, було розглянуто, зокрема, статут “Вільного козацтва” Помітною подією стало й поповнення уряду товаришем секретаря міжнаціональних справ “по відділу справ великоруської національності” народним соціалістом Д.Одинцем. “Як відомо, - доповідав 30(17) жовтня на засіданні Малої ради О.Шульгин, при секретареві національних справ є три товариші: від поляків, євреїв і росіян. Отже в той час, як поляки та євреї призначили своїх товаришів секретаря національних справ ще спочатку, росіяни отягалися з цим аж до сеї пори” Заповнення останньої вакансії зміцнювало позиції українського уряду серед російських політичних партій в краї.

Генеральному секретаріату належала активна роль у “справі Українських Установчих зборів”, яка викликала зростаюче занепокоєння та протидію столиці Росії. 31(18) жовтня він обговорював “справу поїздки в Петроград на заклик Тимчасового уряду для в'яснення справи політичного становища; ухвалено поїздку у найближчому часі” У ці ж дні українська

виконавча влада все більше займається проблемами політичного життя, питаннями майбутнього устрою України. Тоді ж секретарству внутрішніх справ доручили розробити й подати на затвердження Малої ради законопроект про - сьогодні сказали б - місцеве самоврядування. У 1917 р. говорили: “про заміну старого земства народними радами і управами”

Нагальна потреба цього пояснювалася неспроможністю впоратися із різким загостренням ситуації, яке охопило всю країну. Почастішали, зокрема, прояви анархії, що подекуди виливалися у грабежі, насильства, єврейські погроми. З приводу останніх було схвалено “Відозву до свідомого громадянства України”, підписану О.Шульгиним як секретарем справ міжнаціональних. Розробка й здійснення практичних заходів по боротьбі з названими негативними явищами доручалися секретарству внутрішніх справ. Напередодні стала остаточно зрозумілою примарність сподівань залучити до цього старі владні утворення. На скликаному наприкінці жовтня /н.ст./ з'їзді губернських і повітових комісарів Київської, Чернігівської, Полтавської, Волинської та Подільської губерній з'ясувалася не лише нездатність місцевої влади впоратися із проявами анархії з боку деморалізованих солдатів, а й її прагнення ідентифікувати ці прояви з революційною боротьбою українського селянства за землю.

Тут стара місцева влада солідаризувалася з центральною російською, яка не розуміла

невідкладної потреби задовольнити вимоги сільських трударів, що становили основну масу населення України. У самий переддень Жовтневого повстання в Петрограді 6 листопада (24 жовтня) Мала рада заслухала доповідь товариша секретаря земельних справ К.Мацієвича. Він звітував про наслідки вояжу до Петрограда, де потрібно було погодити підготовлені Секретарством законопроекти з аграрної проблеми. “Поїздка, підсумовував К.Мацієвич, жодних результатів не дала.” Через кілька днів, виступаючи на VII сесії Центральної ради, М.Грушевський відзначив: “Найважливіший документ, представлений нами, про організацію Крайового земельного комітету зостався без уваги”

На засіданні ж 6 листопада представники УПСР М.Шаповал і М.Ковалевський рішуче наполягали на потребі негайного законодавчого врегулювання пекучої соціальної проблеми. “Селянство вже втратило надію отримати землю “законним” шляхом, і починає виробляти власні “законопроекти”, впроваджуючи їх у життя, - говорив перший. - Якщо Тимчасовий уряд затягує вирішення аграрного питання, то Центральній раді цього робити не варто. Потрібно, щоб Центральна рада сама затвердила й опублікувала земельні закони і скликала крайовий земельний к-т для остаточного розв’язання земельного питання”

М. Ковалевський додав, що “це буде не “самочинність”, а власна діяльність, яку Центральна рада повинна виявляти”

Українських есерів підтримали їхні колеги з УСДРП. На пропозицію М.Ткаченка було ухвалено рішення негайно розробити “законопроект про передачу землі у розпорядження земельних комітетів.” Він мав бути внесений у порядок денний найближчої сесії Центральної ради “незалежно від розгляду його у формально створеному крайовому земельному комітеті”

Втім одночасно було прийнято й резолюцію, що обстоювала необхідність затвердження вже розробленого законопроекту Тимчасовим урядом. Цю постанову мала довести до нього очолювана В.Винниченком делегація Генерального секретаріату, яка знаходилась тоді в російській столиці. Обставини її перебування в Петрограді заслуговують на увагу.

Непевність внутрішньої ситуації утримувала Генеральний секретаріат від відкритої конфронтації з Тимчасовим урядом. У свою чергу останній активізував великодержавницькі акції щодо України. Після обговорення у Центральній раді постанови про скликання Українських Установчих зборів, в ході якого попри прийняту досить помірковану резолюцію - учасники дискусії виступили з гострими закидами на адресу російського централізму, Тимчасовий уряд спеціально обговорив становище, що склалося на Україні. На підставі подання прокурора з Києва про підготовку до скликання Українських Установчих зборів міністри постановили викликати для пояснень В.Винниченка. Водночас прокурору київської судової палати доручалося розпочати

негайне слідство з приводу порушення закону Генеральним секретаріатом.

Втім до від'їзду В.Винниченка та членів його делегації з Києва ці плани приховувалися. Останнє засвідчив протокол засідання Генерального секретаріату від 2 листопада (20 жовтня): "Вислухано заяву товариша генерального писаря про те, що з розмови його з прокурором Київської судової палати виявилось, що ним, всупереч газетним чуткам, не одержано від Тимчасового правительства ні особисто, ні по телеграфу абсолютно ніяких доручень в справі потягнення Генерального секретаріату або Центральної ради до відповідальності, чи до розпочатку слідства в цій справі" Назавтра Генеральний секретаріат вирішив: "22 жовтня виїхати до Петрограда Винниченкові, Стешенкові й Зарубіну для переговорів з Тимчасовим правительством в справі політичного становища на Україні" На час відсутності В.Винниченка обов'язки голови Генерального секретаріату та секретаря внутрішніх справ покладалися на генерального писаря О.Лотоцького.

Приїхавши до столиці, В.Винниченко дізнався, що попри різного роду солоденькі запевнення окремих петроградських діячів йшлося про вжиття жорстоких репресивних заходів щодо членів Генерального секретаріату.

Про них у Києві не знали: "Потім тільки вияснилося, що в Петроградській тюрмі вже було виготовлено камери для Генеральних секретарів."

Голова Генерального секретаріату не перебільшував. В.І.Вернадський, обіймаючи посаду товариша міністра народної освіти Тимчасового уряду, 16 (29) жовтня занотував про перебіг його засідання: “Зіткнення з Україною” Того ж таки дня він ще раз повернувся до проблеми, серйозно розмірковуючи над тим, що відбулося під час урядових слухань. “Сьогодні, - записано далі, - вперше для мене з’ясувалася гострота українського питання. Серед маси біжучих завдань я опинився зовсім не у курсі справи... Піднятий Гальперном (представником Тимчасового уряду на переговорах з делегацією Генерального секретаріату. авт.) і Коноваловим (кадет, міністр Тимчасового уряду. - авт.). Проповідь самостійності Генеральним секретаріатом. Уряд вирішує йти твердо” Назавтра у щоденнику з’являється нотатка, котра ще більш недвозначно засвідчує існування радикальних антиукраїнських намірів центральної влади - “Заходи проти Української ради, очевидно, будуть проводитись неухильно” Тимчасовий уряд вирішив перейти до загальної конфронтації з Україною.

Натомість виклик до Петрограду співпав із бажанням Генерального секретаріату ще раз полагодити справи з центральною владою. В.Винниченко та його колеги черговий раз попрямували до Петрограду. Ось як описує наслідки цієї подорожі голова Генерального секретаріату: “...приїхали туди в той день, коли більшовики вже обстрілювали Зимовий палац і коли наші “законники”

тікали від “беззаконного”, але могучого вибуху робітничої революції. Ні конферувати (вести переговори. - авт.), ні змагатись не було вже з ким, “грізна” влада розлетілась на всі боки, як купка злодійкуватих горобців.

На тому й скінчилися відносини Українського уряду з “демократичним” Тимчасовим правительством.”

Одночасно завершився й переджовтневий етап діяльності Генерального секретаріату.

У перші пожовтневі дні.

Перемога Жовтневого збройного повстання в Петрограді кардинально змінила ситуацію на величезних просторах тоді ще єдиного російського державного організму. Вона загострила події й явища у національних регіонах, зокрема в Україні. Політичний вихід з-під бодай позірного контролю центру назовні, як правило, виглядає одномоментним. У випадку, коли обидві сторони втягнуто у війну, по один бік фронту, цей процес проходить складніше. Розрив зв'язків, що утворюються віками, зачіпаючи широке коло соціальних, економічних, етнічних, культурних та інших проблем, відбувається ще більш непростим і тривалим шляхом.

Однак відповіді на них мають бути здебільшого вчасними, щоб не сказати негайними, та водночас предметними і з позицій біжучого дня, і з погляду перспективи. Перед такою необхідністю лідери

українського національного руху опинилися в листопаді 1917 р. Їх позиція впливала із ставлення Центральної ради та Генерального секретаріату до подій у центрі, обумовлювалася конкретними обставинами взаємин з ним. Одразу ж після одержання перших звісток про повстання проти Тимчасового уряду, вже вночі 7 листопада 1917 р. у Києві було утворено “Краєвий комітет для охорони революції.” Для розуміння політичної обстановки, яка виникла тоді в політичному центрі України, слід відзначити, що поряд із С.Петлюрою, який представляв “Український військовий комітет”, делегатами українських есерів, есдеків та есефів, російських есерів, “об’єднаних єврейських соціалістичних партій, Бунду та Поалей-Сіону до складу “Краєвого комітету” увійшли більшовики В.Затонський, І.Крейсберг і Г.П’ятаков. Новий орган наділявся найвищими повноваженнями. Йому підпорядковувалися всі сили “революційної демократії на всій території України, всі органи влади означеної території”

У відозві “До громадян України” роз’яснювалися завдання “Комітету” Відзначалося, що в умовах повстання в Петрограді “вороги революції та волі народньої можуть скористатися цією боротьбою, щоб повернути старий царський лад та кинути народ у неволю” На “Комітет” покладалося завдання “всякими засобами, разом з *Генеральним секретаріатом* (підкреслення наше. - авт.) боротися з ворогами революції, зберігати спокій в краю та

боронити...завоювання революції” Хоч на практиці роль Генерального секретаріату у діяльності “Комітету” була зовсім номінальною, посилення на нього мало служити обґрунтуванню легальності влади Центральної ради в усій Україні. Мабуть, саме ця обставина, незважаючи на відсутність В. Винниченка та генерального писаря О.Лотоцького, який раптово виїхав до Одеси, відіграла свою роль, коли на засіданні Генерального секретаріату 8 листопада пролунали голоси за його - як органу Тимчасового уряду - відставку. Жодного рішення не було прийнято.

Небезпека контрреволюційного реваншу серйозно загрожувала Україні. Адже на її території зосереджувалися величезні за чисельністю збройні сили, що підтримували старий лад. На Україні знаходилася, наприклад, половина козачих військ Росії, які традиційно вважалися опорою найконсервативніших порядків. У ніч на 10 листопада до Києва прибула відкликана з фронту козака дивізія. Сюди активно перекидалися й інші збройні частини, на які розраховувала контрреволюція. Всього з південно-західного фронту було відряджено 17 військових ешелонів.

В цих умовах виникла потреба зближення між діячами українського руху та більшовиками в Києві. Ось пояснення, що дає цьому явищу Д.Дорошенко, який тоді не грав активної ролі в подіях та добре обізнаний з ними, виступив як їх історик: “Українці, не вважаючи на спори з Петербургом і на загострення відносин між Генеральним секретаріатом і

Тимчасовим Правительством, не дуже бажали захоплення влади більшовиками, мали і в себе більшовиків, які терпіли Центральну раду, лиш доти, доки самі не вибилися в колодочки. Але біля штабу військової округи об'єдналися в однім таборі не тільки дійсні прихильники й оборонці Тимчасового правительства, але й усі ті, хто ставився однаково як до українців, так і до більшовиків. Їхня перемога над більшовиками в Києві загрожувала й українцям. Російська революційна демократія (крім більшовиків) кадети, меншовики, есери, усі стали на бік військової округи. Українці й більшовики мали різні цілі і завдання, але не ті, не другі не могли при даній ситуації виступити самостійно: ані українці не могли разом подолати і прихильників Тимчасового Правительства і більшовиків, ані більшовики не могли подолати українців і прихильників Тимчасового Правительства. Тому вони до якогось часу мушили вступити з українцями в певний союз”

На відміну від більшовиків, сили, що стояли на боці поваленого Тимчасового уряду, від самого початку рішуче заперечили саме утворення “Крайового комітету для охорони революції.” Проти нього одразу ж рішуче виступив штаб військової округи, а міська дума створила власний “комітет охорони революції”

Та вже другого дня подібне ставлення зазнало відчутних змін. 8 листопада в нараді, де головував командуючий військовою округою генерал Квєцінський, брав участь представник “Українського

генерального військового комітету”, голова якого С.Петлюра входив до складу “Краєвого комітету” Було з’ясовано “єдність у поглядах щодо найближчих завдань”, дійшли згоди “про необхідність повного контакту в роботі між штабом військової округи та краєвим революційним комітетом на Україні”, до його складу делеговано двох представників командуючого військами КВО.

Такий розвиток подій не міг не позначитися на зростанні критичних акцентів у ставленні Центральної ради до подій у російській столиці. Того ж таки дня Мала рада засудила Жовтневе збройне повстання у Петрограді. У відповідь на це більшовики залишили “Краєвий комітет”

Існування цього органу не виправдало надій на консолідацію політичних сил в Україні або навіть пом’якшення суперечностей між ними. Більше того, його функціонування вносило певний розлад у вже існуючу структуру української влади. Вже 8 листопада на це звернув увагу секретар фінансів М.Туган-Барановський. Виступаючи на засіданні Малої ради, він відзначив: “Комітет діє поза будь-яким зв’язком із Генеральним секретаріатом. Створюється двовладдя і важке становище, яке вкрай ускладнює роботу секретаріату. Нестерпне становище повинно бути ліквідоване”

10 листопада “Комітет Краєвий для охорони революції” перестав існувати. На екстремному засіданні Малої ради в присутності В. Винниченка, який повернувся з Петрограда, було підтверджено

саморозпуск Комітету. Учасники обговорення досить критично висловлювалися на його адресу. Представник УПСР І.Маєвський заявив, що “краєвий комітет припинив свою роботу тому, що він був установою, яка не мала ґрунту. На Україні є свій парламент - Центральна рада і свій уряд - Генеральний секретаріат, якому слід поручити всю справу охорони революції” Його однопартієць М.Ковалевський також запропонував, “щоби Генеральний секретаріат взяв владу на Україні” На пропозицію узгоджувальної комісії було схвалено рішення з двох пунктів: “1) Загальне керівництво діями властей по охороні революції на всій Україні повинно бути зосереджено в руках Генерального секретаріату, що спирається на органи революційної демократії в краї; 2) Керівництво військовими властями покладається на штаб округу під контролем комісаріату”

Резолюція ІІІ Українського військового з'їзду вимагала, “щоб Центральна Рада і Генеральний секретаріат, спираючись на українське революційне військо, взяли всю повноту влади на території України у свої руки і вжили рішучих заходів для об'єднання під своєю владою всієї української землі” Втім органи законодавчої та виконавчої влади не наважилися одразу ж приступити до здійснення вимоги солдатського з'їзду, де дуже сильними були ліві настрої. В 4 години ранку 11 листопада генеральний писар О. Лотоцький і секретар міжнаціональних справ О. Шульгин від імені Центральної ради підписали угоду з представниками штабу КВО, яка віддавала

владу в київському військовому окрузі командуючому військами. При ньому створювалася тимчасова комісія, якій повідомлялися розпорядження командуючого “стосовно передбачуваного застосування збройної військової сили... на випадок політичних і анархічних виступів”

Прагнення утвердитись як виконавча влада.

У той же саме день, коли офіцерські загони перейшли в рішучий наступ на Київську раду робітничих і селянських депутатів, відкрилася VII сесія Центральної ради. На вечірньому засіданні було заслухано питання про діяльність Генерального секретаріату. З доповіддю виступив його голова В.Винниченко. Змальована ним картина минулої діяльності уряду виглядала справді тверезою. “Генеральний секретаріат, відзначав доповідач, існував досі скоріше фіктивно, ніж реально, оскільки у нього не було жодних органів і апарату” Доповідач вказав зокрема на використання фінансових труднощів Генерального секретаріату для відірвання його від місцевих органів влади України. В.Винниченко підтвердив далі відомості про підготовку Тимчасовим урядом судового слідства над Генеральним секретаріатом.

Його керівник поділився планами вдосконалення виконавчої влади. “Беручи до уваги загальне безладдя в Росії, - заявив В.Винниченко, - Генеральний секретаріат передбачає розширити свою

діяльність і вводить до свого складу комісарів у справах військових, продовольчих і шляхів сполучення. Генеральний секретаріат розраховує також провести в життя ті форми федеративної республіки, які, слід сподіватися, місяця через два будуть схвалені в Росії законним шляхом”

У виступі голови уряду не були обійдені й гострі питання збройної боротьби, яку розпочав у Києві контрреволюційний штаб округи. В.Винниченко засудив стягування до Києва вірних останньому військ. “Цього не повинно далі бути, заявив доповідач. - Штаб повинен робити все лише за згодою Генерального секретаріату, який переконаний, що тільки українські частини здатні з повною відповідальністю розібратися у складних місцевих взаємовідносинах”

Наголошуючи на важливому місці виконавчої влади у налагодженні нормального життя в Україні, голова уряду водночас заявив: “Вся праця Генерального секретаріату розрахована лише на час до Українських Установчих зборів, після якого він перестане існувати, поступившись місцем справжньому парламентському урядові на Україні”

Рішення по доповіді В.Винниченка було прийнято наступного дня. Але перед цим сесія заслухала доповідь М.Грушевського про проект конституції України. Передбачалося, що вища влада в республіці належатиме всенародним установчим зборам. Далі йшлося про те, що “Українська республіка повинна перебувати у федеративному

зв'язку з іншими країнами-республіками теперішньої російської держави і відступити частину свого суверенітета федеративному загальноросійському парламенту” Схвалений 12 листопада проект мав бути винесений на розгляд Українських установчих зборів.

На пропозицію членів Ради від УПСР доповідь В.Винниченка було прийнято до відома. Окремо схвалювалася пропозиція щодо розширення Генерального секретаріату. Серед пропонованих нових секретарств не було, однак, секретарства шляхів сполучення (“Залізничних доріг всієї України”). Присутній на засіданні представник південно-західного залізничного союзу наполягав на створенні такого секретарства. З ним не погодилися.

Це було вранці, а ввечері 12 листопада на сесії Центральної ради обговорювалася чергова доповідь товариша секретаря земельних справ К.Мацієвича. Консервативні переконання на цей раз не перешкодили йому відстоювати невідкладне врегулювання болючого соціального питання як того домагалася більшість українських селян. К.Мацієвич виступив за передачу поміщицьких і державних земель у розпорядження земельних комітетів. Він доводив, що таке “не порушувало основ землеволодіння і не скасовувало право на землю” Українські есери, претендуючи на особливу роль у визначенні аграрної політики та приступивши до керівництва секретарством у земельних справах, не задовольнилися пропозиціями високого урядовця. На їх вимогу Центральна рада прийняла проект до відома,

одночасно доручивши Малій раді “після детального обміркування і доповнення провести його в життя через Генеральний секретаріат, ідучи неухильно до соціалізації”

В ці дні ситуація в Києві зазнала відчутних змін. Досі на владу претендували три сили: контрреволюційні формування, Центральна рада, що уособлювала український національний рух, та більшовики, підтримувані радами робітничих і солдатських депутатів. Відкрите зіткнення між повсталими київськими робітниками та офіцерськими підрозділами закінчилося поразкою останніх та виведенням їх з міста. Водночас сюди прибували українізовані частини. Обстановка вимагала виразних і визначених рішень.

Сесія Центральної ради на засіданні 14 листопада спочатку вивчала ситуацію в місті. М.Порш повідомив: “Не зважаючи на те, що зі штабом було дійдено й підписано угоду про владу, штаб у ніч на 1 (14) листопада виїхав з Києва невідомо куди. Не залишилось центральної влади.” Після обговорення становища, що склалося, В.Винниченко доповів про розширення Генерального секретаріату. Утворювалися нові секретарства продовольчих справ, торгу й промисловості, праці, судівництва, військових справ, шляхів, а також пошт і телеграфів. Перші два віддавались українським есерам - М.Ковалевському та В.Голубовичу, дальші три українським есдекам М.Поршу, М.Ткаченко та С.Петлюрі. Транспорт

підлягав віданню безпартійного фахівця В.Єщенко, зв'язок - російського есера О.Зарубіна.

Принципове значення створення нового уряду полягало не лише у функціональному розширенні сфери діяльності Генерального секретаріату, а й у включенні до неї всіх українських земель в Росії. Сенс рішення, схваленого 13 листопада (31 жовтня) VII сесією Центральної ради, полягав у остаточному запереченні актів Тимчасового уряду та виразному прагненні рішуче відстоювати національні інтереси України. Ці нові риси української влади засвідчував кожний рядок постанови:

“Розглянувши питання про становище тих українських земель, що по інструкції російського правительства від 4 серпня 1917 р. zostалися поза межами автономної України, Центральна рада,

1) виконуючи волю трудящого народу, висловлену в численних постановах селянських, національних і загальнотериторіальних губерніальних і повітових - з'їздів і різних політичних та громадських організацій відмежованих частей України;

2) вважаючи, що поділ України як наслідок імперіалістичної політики російської буржуазії щодо України, загострює національну боротьбу, порушує єдність революційних сил демократій України і тим самим веде край до цілковитого безладдя і зросту контрреволюції, *ухвалила*:

“Поширити в повній мірі владу Генерального секретаріату на всі відмежовані землі України, де

більшість людності є українською, а саме Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини”

Пояснення нової ролі Генерального секретаріату містилося у його зверненні до всіх громадян та всіх установ на Україні урядових, політичних, громадських. Перетворення досі залежного від центральної влади місцевого виконавчого органу на повноправну урядову установу України мотивувалося необхідністю налагодити нормальне життя. У відозві містився заклик, здійснення якого мало скріпити авторитет і забезпечити дійову роботу уряду - “Всім установам усіх губерній, а також громадянам єдиної України всіх національностей належить в усіх справах звертатись до відповідних секретарств Генерального секретаріату” У процес перебрання ним влади повинно було активно включитися населення. Великі надії покладалися й на органи місцевого самоврядування, що почали стихійно функціонувати в різних селах і містах України. Вони, наполягав Генеральний секретаріат, “і являються органами місцевої влади, коло котрої повинна об’єднатися для їх піддержки вся місцева демократія” Разом з тим у документі містилося спростування чуток, які мали сіяти недовір’я до української влади посиленнями на те, що вона є сепаратистською. “Центральна рада і Генеральний секретаріат, говорилося у відозві, твердо і виразно заявили, що Україна має бути в

складі Федеративної Республіки Російської як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне становище сеї постанови ні трошки не міняє”

Генеральний секретаріат звичайно не обмежувався роз'ясненням нового становища та зверненням про підтримку. Він намагався діяти як український уряд. Втім у складних і мінливих обставинах тодішньої революційної доби звичні уяви щодо розподілу повноважень між гілками влади нерідко порушувалися. Справу вирішувала “революційна ініціатива”

Найбільше значення надавалось, звичайно, створенню військового секретарства. Поясненню цього заходу присвячувалася відозва Центральної ради, звернута до населення Києва та регіону київської військової округи. Першопричина рішення вбачалася у втечі головного начальника КВО, який “залишив ввірені йому установи, що обслуговують тил і фронт, і тим самим поставив військові установи й частини у вкрай складне становище”

Саме через це, пояснювалося далі, Центральна рада “приступаючи до організації вищої крайової влади на Україні у повному обсязі, визнала необхідним невідкладно поповнити генеральний секретаріат п'ятьма генеральними комісарами і, в першу чергу, генеральним комісаром у військових справах.” Останньому доручалося призначити “головного начальника” КВО. Обидва вони мали, “поставивши про це до відома всі власті України,

негайно приступити до відновлення нормального постачання армій на фронті й у тилу всім необхідним”

Слід відзначити, що у цих своїх відозвах (того ж дня з окремим зверненням виступив і Генеральний секретаріат) органи української влади уникали конфронтаційних закликів, створюючи враження єдності лівих і центристських сил. Центральна рада заявляла, що Генеральний секретаріат є “однорідним революційно-демократичним урядом України” Генеральний секретаріат у свою чергу визначав: “Українська Центральна рада обрана всіма народами України і виражає волю всієї революційної демократії. По суті - це крайова Рада селянських, робітничих і солдатських депутатів.”

Та вже на завтра ситуація почала змінюватися. Виступаючи з черговою доповіддю про події за минулу добу, М.Порш зупинився спеціально на існуванні ревкому. Робилося це ніби стримано. Виступаючий висловив припущення, “що його (ревкому. - авт.) мета - боротися з тими організаціями, які можуть виступити проти більшовиків” Йшлося одночасно про те, що “Генеральний секретаріат не може погодитися, щоб цей комітет був владою в Києві” Реагуючи на дратівливі запитання представника єврейської партії “Серп” М.Литвакова та меншовика М.Балабанова, доповідач ставав дедалі менш поміркованим. Він заявив: “Генеральний секретаріат обговорює питання про ревком, який на думку Порша буде ліквідовано” Так закінчилося

обговорення останнього пункту порядку денного VII сесії Центральної ради.

На шляху до III Універсалу.

Її подальша діяльність мала забезпечити підтримку на місцях. Наміри Центральної ради та Генерального секретаріату поширити свою владу на територію всієї України ставали чим раз реальнішими. Вони підкріплювалися активними діями в Києві та на місцях. Разом з цим заява, що Генеральний секретаріат становить “однорідно-соціалістичний уряд України” звучала й як ініціатива у формуванні подібного ж уряду для всієї Росії.

Тодішні кроки українських властей Київа свідчили про те, що в листопаді 1917 р. вони продовжували дотримуватися курсу на федеративну перебудову Росії. Активізація дій Генерального секретаріату диктувалася необхідністю здійснення попередніх вимог національного руху. У відозві Генерального секретаріату від 16 листопада розширення його функцій обґрунтовувалося неспроможністю “центрального правительства всієї Росії... керувати державним життям”, небезпекою того, що “цілі країни залишилися без направляючих центрів” Лояльність акцій Центральної ради аргументувалась і вказівкою на те, що “Секретаріат поповнено *тимчасово*” (підкреслено мною. авт.) Водночас рішуче підтверджувалася заява щодо

поширення компетенції Генерального секретаріату на Херсонщину, Харківщину, Катеринославщину і Таврію (без Криму), які “включаються в територію єдиної України”

Неабияке смислове навантаження мала й вказівка на те, що “Генеральний секретаріат в згоді з відповідною центральною військовою владою вживатиме всіх заходів, щоб задовольнити всі потреби армії.” Конкретно йшлося про те, що “поки мир між воюючими державами не встановлено, армія мусить бути нагодована, одягнена, озброєна”

Серед аргументів, які мали довести лояльність українських властей щодо Росії, містилося й запевнення про те, що вибори до “Всеросійського Учредительного Собранія” відбудуться у визначений термін - 12 (25) листопада 1917 р.

Втім йшлося не про самі тільки декларації. Для цього здійснювалися реальні практичні кроки. Перед тим як навести текст відозви Генерального секретаріату, з якої взято процитовані щойно положення, Д.Дорошенко відзначає: “Генеральний секретаріат поза більшовиками вів зносини з вищою командою Південно-Західного фронту і з Ставкою Верховного командування, щоб унормувати взаємні відносини по тій новій ситуації, яка витворилась. Начальник Південно-Західного фронту генерал Володченко... визнав владу Центральної ради й Генерального секретаріату. Він просив залишити за ним лиш сферу оперативну на фронті і в запіллі.” Далі той же Д.Дорошенко розповідає як він з генеральним

писарем О.Лотоцьким за дорученням Генерального секретаріату був відряджений до Ставки. Там вони підписали договір з т.в.о. головнокомандуючого російською армією генералом М.Духоніним, де врегульовувалися проблеми формування військових частин в Україні; передбачалося також, що представник Генерального секретаріату стало перебуватиме при Верховному головнокомандуванні.

Керівники українського національного руху були, однак, свідомі небезпеки односторонніх політичних кроків. Останні загрожували втратою соціальної опори в масах та власного суспільного обличчя. І те й інше завдавало б серйозного удару програмі національного відродження України. Становище мало бути врівноважене III Універсалом Центральної ради. Перед тим як звернутись до його змісту, особливо в галузі соціальних передбачень, зупинимось на мотивах його проголошення, викладених М.Грушевським.

Він зробив це на засіданні Малої ради пізно ввечері 20 листопада 1917 р. Голова Центральної ради вказав на те, що "грізний момент, який переживають Росія та Україна", вимагає "рішучих кроків до зміцнення влади на Україні" Йшлося про "героїчні заходи" До чого ж вони звелися? "Після довгих роздумувань і хитань, повідомив виступаючий, Генеральний секретаріат Центральної ради визнав, що один тільки фундамент можна підвести під крайову владу, щоб вона стала справді фактичною владою, це - проголошення української народної республіки, яка

буде повноправним організмом у могутньому союзі вільних народів Росії” Втім йшлося не тільки про думку Генерального секретаріату. “Українські фракції (Центральної ради), розповідав М.Грушевський, цілий тиждень обговорювали це питання і прийшли до висновку про невідкладність цього акту”

Проголошення Української Народної Республіки.

III Універсал був обнародований через день, 9 листопада 1917 р. Його головне значення з погляду державотворення полягало у проголошенні Української Народної Республіки. Але це однак не означало самостійного її існування. В Універсалі декларувалося прагнення “силами нашими допомогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала Федерацією вільних і рівних народів” Курс на верховенство центральної влади підтверджувався положеннями, що стосувалися найболючішої на той час проблеми війни й миру. Висловлюючись за якнайшвидше встановлення миру, автори Універсалу збиралися задля цього рішуче діяти “через Центральне правительство” Співробітництво з ним мало розвиватися і у продовольчій справі, що “є корінь державної сили в сей тяжкий і відповідальний момент. Українська Народна Республіка, заявлялося в Універсалі, повинна напружити всі свої сили і рятувати як себе, так і фронт і ті частини Російської Республіки, які потребують нашої допомоги”

Заключні рядки Універсалу знову поверталися до піднятої на його початку теми взаємин з Росією. Громадяни України “в федеративній Росії” закликалися до “дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і знеможеній Республіці Росії здоровля, силу і нову будуччину” Вироблення тих форм має бути переведено на Українських і Всеросійських Установчих зборах.

Одночасно в Універсалі ставилося завдання належного упорядкування виробництва, рівномірного “розподілення продуктів споживання і кращої організації праці” З цією метою Генеральне секретарство праці мало негайно “разом з представництвом від робітництва встановити державну контролю над продукцією на Україні, пильнуючи інтересів як України так і цілої Росії”

Другий надзвичайно важливий напрямок положень III Універсалу соціально-економічний безпосередньо зачіпав життєві інтереси народу України. Скасовувалося право власності на землі поміщицькі, нетрудових господарств, удільні, монастирські, кабінетські та церковні. Всі вони оголошувалися “власністю всього трудового народу”, що “мають перейти до нього без викупу.” Іншим принциповим передбаченням Універсалу стало встановлення 8-годинного робочого дня “на всіх підприємствах”

Врешті, суттєвий характер мали й положення, які регламентували важливі сторони суспільного

життя. В Україні скасовувалася смертна кара. Секретарство судових справ мало впорядковувати судову справу, привівши її “до згоди з правними поняттями народу.” На Секретарство внутрішніх справ покладалися завдання “закріплення і поширення прав місцевого самоврядування”, демократизації й розвою системи управління.

Заслуговує на увагу зобов'язання забезпечити в УНР “всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібраннів, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами”

Кардинально сприяти за задумом соціалістичних керівників національної влади зміцненню взаємин між українцями та представниками інших народів, що проживали поряд з ними, мало введення національно-персональної автономії в Україні. Про це також йшлося у III Універсалі.

Його проголошення зустріло неоднозначну реакцію. З одного боку, як відзначив В. Винниченко, “Третій універсал уже не зробив такого сильного враження на населення як перший, хоча здобутки, зазначені в ньому, були без порівняння більші”, а з другого, викликав серйозну урядову кризу. Про свою відставку оголосили секретарі земельних справ М.Савченко-Більський, пошт і телеграфів О.Зарубін, генеральний писар О.Лотоцький. Вже на засіданні Малої ради відмовився від членства в ній

В.Рудницький. Цей представник польського “демократичного центру” висловив занепокоєння великих землевласників положеннями Універсалу щодо майбутніх земельних відносин. Цими ж причинами пояснювалася й відставка товариша генерального секретаря В.Міцкевича, що відав польськими справами. Останні демарші намагалися представити акцією загальнопольського протесту.

Втім йшлося не так про національні, як про соціальні мотиви всіх цих вчинків. Невдоволення самим фактом проголошення Української Народної Республіки керувало хіба що діями російського есера О.Зарубіна. Всі ж інші урядовці вкрай непокоїлися, передусім, соціальним змістом скасування права приватної власності на землю. До них приєднався і популярний доповідач секретарства земельних справ К.Мацієвич.

Генеральний секретаріат, можливо, міг поминути демонстрації своїх членів. Складніше виглядала справа з рішучим протестом представників київських банків, всеросійської спілки власників цукроварень, польської земельної ради, союзу земельних власників, союзу сільськогосподарських службовців та керуючих акцизними зборами п'яти губерній, які за згодою російського центру підпорядкувалися українській владі. На спільній нараді з ними, яку провадили В.Винниченко, М.Порш і В.Голубович, керівникам Генерального секретаріату довелося несолодко. Їх партнери по засіданню вдалися до фронтального тиску. Вони наполягали на тому, що

“створена рядом поколінь земельних власників висока сільськогосподарська культура України з переходом усієї землі до рук рядового селянства, позбавленого поки що необхідної освіти й капіталу, буде знищена” Пролунала й недвозначна погроза заява про небажання фінансових та банківських кіл за умов, які склалися, і далі фінансувати цукрову промисловість. Запевнення, що питання про земельну власність остаточно вирішуватимуть українські установчі збори, обіцянки відрядити військові частини для охорони заводів і “культурних господарств” трохи пом’якшили ситуацію. Було вирішено створити спільну комісію для пошуку засобів “найменш болючого” розв’язання земельного питання.

Ще через день 24(11) листопада було опубліковано роз’яснення Генерального секретаріату, в якому положення Універсалу виглядали значно поміркованіше. Разом з тим Секретарство земельних справ у відозві “До населення України” застерігало від невідкладного поділу земельних володінь, зазначаючи, що нетрудовими вважатимуться лише ті господарства, які мають понад 50 десятин. Подібні відступи Генерального секретаріату в питанні, життєво важливому для хліборобської України, не могли зміцнити його позиції в революційних подіях, що визначали тодішнє життя.

Не задовольняючи широкі маси українського селянства, згадані “роз’яснення” й відозви разом з тим не могли здобути Генеральному секретаріату підтримку російських і польських буржуазних партій

та сил, що стояли за ними. 24 листопада київська організація кадетів заявила, що III Універсал “як за своїм внутрішнім змістом, так і за джерелом свого походження не може бути визнаний актом державного значення, який має обов’язкову силу” Ще через день міська дума, котра обговорювала ставлення до III Універсалу, почула більш різкі виступи. Представник кадетів не лише охарактеризував соціально-політичний зміст Універсалу як “капітуляцію перед більшовизмом”, а й заперечив проголошення УНР з ним солідаризувався меншовицький депутат. Від імені “клубу оборонців” він запропонував резолюцію із засудженням Центральної ради. Остання звинувачувалася у тому, що вступила на “шлях сепаратизму” замість того, щоб підтримати Тимчасовий уряд. Українська влада звинувачувалася у розриві “зі всіма державницькими елементами російської демократії”

Від цього, як і від звинувачень у сепаратизмі, дихало ворожістю до національно-державного самовизначення України. Тим самим виявлялися марними намагання українських властей ініціювати створення “однорідносоціалістичного уряду” федеративної Росії. Це з’ясувалося досить швидко. На офіційний заклик Генерального секретаріату, звернутий до місцевих автономних утворень в Росії, як зауважує Д.Дорошенко, “відгукнулося тільки одне донське правительство.” Історик пояснює: “З усіх цих заходів нічого не вийшло. Ніякого федерального російського уряду Генеральний секретаріат не створив

з тої простої причини, що він обминав одинокий реально існуючий уряд в Росії Раду народних комисарів, супроти якого він сам виявився надто слабким”

Водночас Генеральний секретаріат вживав активних кроків для організації виконавчої влади в Україні. Діяльність секретарств у новій обстановці не обмежувалася звернутими до населення проголошеннями та закликами підтримати зусилля української влади. Центральні органи зосереджували свою увагу на підпорядкуванні установ, які нещодавно підлягали Тимчасовому уряду. Спочатку поволі, а потім дедалі зростаючими темпами склад апарату Секретарств розширювався за рахунок фахівців, що працювали раніше у російських урядових відомствах.

Запроваджувалися й заходи по упорядкуванню роботи Генерального секретаріату. З позицій сьогодення деякі з них виглядають доволі курйозними. Так 15(2) листопада було ухвалено "накладати штраф за зпiзнення на засiдання Секретаріату більш ніж на 15 хв. по 50 коп. за кожен хвилину" З бігом часу, однак, заходи по налагодженню діяльності виконавчої влади ставали більш суттєвими. 21(8) листопада обговорювалася пропозиція В.Винниченка "про поділ Секретаріату на секції для більш продуктивної праці Секретаріату" Прийняте рішення передбачало: "питання більшої ваги розглядати у повному складі Секретаріату, для перегляду ж менш важливих справ поділити Секретаріат на 3 секції. Секції подають Секретаріату

прийнятті постанови лише на затвердження" На превеликий жаль, документ, що визначав подібний розподіл, не зберігся.

Діяльність Генерального секретаріату ставала краще відомою місцевим органам завдяки початку виходу тижневика "Вістник Генерального секретаріату", де публікувалися закони, постанови, накази, розпорядження й обіжники органів законодавчої та виконавчої влади, окремих українських відомств.

Налагодження зв'язків з місцями, особливо з губернськими й повітовими селянськими спілками, що діяли енергійно, посилювало позиції Центральної ради й Генерального секретаріату. Це далось взнаки і в політичному центрі України - Києві, де до середини грудня 1917 р. продовжували легально функціонувати більшовицькі організації. Відтоді все виразнішим стає курс на припинення будь-яких контактів з прихильниками Радянської влади і перехід всієї влади до українських національно-державних утворень.

Основні напрямки діяльності уряду.

Укладення мирного договору.

Розрахунки на співробітництво з силами "російської демократії" виявилися марними, передусім, у справах війни й миру. Впродовж усього періоду світової бойні Україна була безпосереднім

активним театром фронтових дій, інші ж автономні утворення, що виникли у колишній Росії, на віддаленні від них. Провал липневого (1917 р.) наступу на фронті спричинився до різкого зростання антивоєнних настроїв в Україні. Певні зміни можна було спостерігати і в діях українських соціалістичних партій, які керували Центральною радою та Генеральним секретаріатом. Поразка Тимчасового уряду вивела українську владу з-під тиску мілітаристської політики російського центру. Перехід до міжнародної діяльності означав підвищення авторитету української влади. З другого боку, енергійні акції до виходу зі світової війни, яку з першого дня свого існування проводила Радянська влада, справляли всезростаючий вплив на населення України. В цих умовах Генеральному секретаріату довелося безпосередньо зайнятися справами виходу України з війни.

Питання обговорювалося на засіданні Малої ради 2 грудня (19 листопада). Показово, що це відбувалося у зв'язку із запитами щодо ставлення української Центральної ради до Раднаркому Росії та мирних переговорів на фронті. Всупереч розрахункам авторів запитів, котрі виходили від меншовиків і членів єврейських партій, виступаючи і присутні на засіданні не особливо бентежилися таким зв'язком. Український соціал-демократ Є.Неронович заявив: "Раднарком спирається на організовані маси і підносить питання про мир" Далі він послався на те, що "Всеукраїнська рада військових депутатів, яка

представляє понад 3 мільйони солдатів, обговорювала питання про РНК і постановила рахуватися з ним і з революційною демократією, що вступила на шлях боротьби за мир” М.Порш - одна з ключових фігур тодішнього складу Генерального секретаріату висловлювався значно обережніше. “Що стосується питання про мир, сказав він, то це питання виходило раніше від окремих організацій. А тепер необхідно вже рахуватися з народним рухом. У відповідності зі зміною обставин змінюється і тактика (української) соціал-демократії”

Перенесене на 4 грудня (21 листопада) обговорення зайняло ранкове та вечірнє засідання Малої ради. З’ясувалися дві основні позиції. Першу репрезентував доповідач представник УСДРП Є.Неронович. Цього разу він виразно пов’язав укладення Україною миру з її дальшим просуванням на шляху до незалежності. “Коли Україна, - говорив він, - візьме в свої руки справу миру, то цим ми візьмемо на себе прерогативи незалежної держави, але так і мусить бути. Цим ми тільки доведемо до кінця своє національне самовизначення”

Натомість представники неукраїнських партій виступили проти негайного виходу з війни, тавруючи такий крок “сепаратним миром” У намаганні укласти його звинувачувався Генеральний секретаріат. В цьому також вбачався український сепаратизм. Українські власті, говорили вони, можуть “брати участь в (укладенні) перемир’я”, але “не мають права

передрішувати терміни й умови миру, який матиме укласти... центральна влада”

З детальним роз'ясненням позиції уряду на вечірньому засіданні виступив В.Винниченко. Він заявив, що позиція Генерального секретаріату підтримується головними українськими фракціями, представленими в Раді. Мирна програма викладалася в такий спосіб: “Ми повинні вести переговори про мир від імені УНР і вислати своїх представників на румунський та південно-західний фронти для переговорів про перемир'я. Разом з тим, необхідно сповістити про це союзників - французів і англійців” Далі голова уряду торкався питання, на наш погляд, головного тоді для прихильників і противників укладення миру. Йшлося про те, з якими союзниками домагатись припинення війни, чи потрібно і з ким воювати всередині країни перед тим, як укласти мир на міжнародній арені.

В. Винниченко не закликав до повалення Радянського уряду в Росії, як це робили меншовики та їх союзники. Він продовжував обстоювати необхідність створення “однорідносоціалістичного уряду” для всієї країни. Ось як викладено його промову: “Раднарком користується великим впливом серед народних мас і Генеральний секретаріат мусить з цим рахуватися. Але ми не вважаємо РНК урядом всієї російської республіки. Справу загального миру повинна вести та влада, яку буде організовано з представниками усіх демократичних партій за участю представників від місцевих урядів. А тому необхідно

негайно приступити до організації уряду однорідносоціалістичного, федеративного характеру” Неважко помітити, що ця програма відбивала досамостійницький період національного державотворення в Україні.

На розгляд було запропоновано дві резолюції. Перша - “від всіх національних меншин (крім ППС-лівиці)” отримала 8 голосів. Їх більшість - 29 було віддано спільній резолюції українських соціал-демократів та есерів, витриманій в дусі виступу В.Винниченка. Слід, однак, відзначити констатуючу частину схваленого рішення, в якій обґрунтовувалася необхідність негайно приступити до мирних переговорів, не чекаючи врегулювання проблеми центральної влади. Це місце резолюції звучало досить показово і промовисто: “Від імені української Народної Республіки Українська Центральна рада, визнавши потрібним негайно приступити до перемирря, одночасно повідомляє про союзні держави, зважаючи: 1) що справу миру від імені всієї Російської республіки може вести лише центральний соціалістичний орган федеральної влади; 2) що спроби утворення такої влади до цього часу не вдалися; 3) що при сучасних обставинах така влада може утворитись лише в процесі переведення миру; 4) що інший шлях будування цієї влади міг би тепер затягнути справу миру і пошкодити їй, Центральна рада приступає також до активного переведення справи миру. Тим Центральна рада виповняє віддавна висловлену волю українського народу і вже не раз виносила постанови

про негайний мир, в чому досі ставало на перешкоді Тимчасове правительство”

Відаючи належне зростаючому розумінню необхідності якнайскорішого укладення миру з боку Генерального секретаріату, необхідно, однак, зважати на вступну промову М.Грушевського, який знайшов за потрібне ознайомити присутніх з телеграмою командуючого румунським фронтом генерала Д.Щербачова. Той повідомляв, що з румунським урядом вже погоджено питання про укладення перемир'я з військами австро-німецької коаліції і текст відповідної угоди. Українські власті запрошувалися надіслати своїх представників для участі у завершенні переговорів. До тиску народних мас та необхідності виконувати взяті на себе раніше зобов'язання додався поштовх збоку командування фронту, неспроможного продовжувати війну. Обстановка робила укладення миру неодмінною умовою дальшого існування Центральної ради та її Генерального секретаріату.

5 грудня (22 листопада) він призначив делегатів для мирного врегулювання на румунському та південно-західному фронтах. 6 грудня (23 листопада) за погодженістю з генералом Щербачовим вони були об'єднані у один «Український фронт». Інструкції однак передбачали, що замирення на ньому має стати кроком на шляху до загального демократичного, а не сепаратного миру.

З цього приводу продовжувалися контакти й з Петроградом. На адресоване М.Криленку запитання,

чи вестимуться в Бресті переговори про мир або лише про перемир'я, радянський головнокомандуючий заявив С.Петлюрі та М.Поршу, що “делегація уповноважена виробити умови тривалого перемир'я” і запропонував Генеральному секретаріату надіслати в делегацію свого представника. Такою була й позиція Л.Троцького.

Пояснюючи ставлення Генерального секретаріату до цієї пропозиції, В. Винниченко заявив, що його делегати надіслані до Бресту “для контролю і перевірки дій більшовиків” Тоді ж, 15 (2) грудня голова уряду звернув увагу й на становище з укладенням перемир'я в басейні Чорного моря.

Активізуючи зовнішньополітичну діяльність, Генеральний секретаріат водночас намагався діяти з санкції союзників Росії у світовій війні. Разом з тим продовжувався курс на створення “однорідносоціалістичного уряду” федеративної Росії, який би мав укласти загальний мир. Звернення Генерального секретаріату до держав Антанти, де повідомлялося про наміри укласти перемир'я на Українському фронті, не було оприлюднено. Зате 22 (9) грудня Мала рада відкрито обговорила текст нової ноти Генерального секретаріату - на цей раз гласної, що направлялася всім воюючим і нейтральним країнам, де йшлося вже про “загальне перемир'я”

Необхідність чергового дипломатичного демаршу пояснювалася початком нового етапу Брестських переговорів. На цей раз йшлося про вироблення умов припинення війни на сході Європи.

Відповідно нота мала становити новий крок у розвитку міжнародної активності УНР. Вона не лише підтверджувала прагнення до загального миру, а й декларувала його засади, обстоювані Генеральним секретаріатом. Останні полягали у необхідності забезпечити “кожному, навіть найменшому народові, в кожній державі повну волю нічим не обмеженого самовизначення” та гарантії її здійснення, а також досягнення миру без анексій та контрибуцій. У незмірно складній обстановці кінця 1917 р. найважливішим був, мабуть, пункт 7 ноти, який проголошував: “Українська Народна Республіка маючи тепер на своїй землі Український фронт і виступаючи самостійно в справах міжнародних, в особі свого правительства, яке повинно пильнувати інтереси народу українського, повинна взяти участь на рівні з іншими державами у всіх мирових переговорах, конференціях (нарадах) та конгресах (з’їздах).” Таке положення ноти вносило й певні зміни у нещодавно, здавалося, непохитну позицію Генерального секретаріату щодо цілої Росії. Підтвердивши спочатку цю позицію, пункт 9 ноти зазначав: “А коли б таке правительство не вдалося утворити в найближчій часі, тоді тільки правительства всіх тих (“державно-зorganizованих” -авт.) республік і областей можуть заключити такий мир”

Підготовлений Генеральним секретаріатом документ дістав схвалення Малої ради. Діяльно формувався склад української делегації. Та надсилати її до Бресту, де того ж 22 (9) грудня розпочалися

переговори про укладення миру, не квапилися. Повну ясність у справу повинна була внести чергова, VIII сесія Центральної ради. Виступаючи у день її відкриття, 25 (12) грудня секретар міжнаціональних справ О.Шульгин обстоював необхідність негайного миру. “Дальше ведення війни, - заявив він, - загрожує руїною як Україні, так і всій Росії”

Дискусія, що розгорнулася, виявила тісну залежність внутрішньо- і зовнішньополітичних поглядів її учасників. Ті, хто продовжували стояти на позиціях федералізму, виступали за те, щоб надіслати до Бреста не повноважну делегацію, а лише спостерігачів. Ті ж, хто поступово виходив за ці межі, наполягали на необхідності існування повноправної делегації, уповноваженої вести переговори від імені УНР

Виступаючи на другий день, В.Винниченко дав зрозуміти, що існує й інша обставина, котра пояснює нерішучість української сторони у справі відрядження делегації до Бресту. Повідомивши про новий крок до активізації дипломатичної діяльності Генерального секретаріату перетворення секретарства міжнаціональних у секретарство міжнародних справ, голова уряду зупинився на цьому факторі зовнішньополітичного становища. Франція, Англія, Сполучені Штати, Бельгія, Румунія, говорив він, “дуже цікавляться організацією української республіки” Йшлося, передусім, про акції головних держав Антанти.

Майбутній керівник зовнішньої політики української гетьманської держави Д.Дорошенко знайшов, що В.Винниченко зробив свою заяву "цілком слушно". Добре обізнаний з міжнародними справами історик відзначив далі: "Цей інтерес союзників України дійсно існував, і перш ніж Генеральний секретаріат сам собі усвідомив свою роль правительства, і перш ніж намітив якісь загальні лінії міжнародної політики, йому доводилося фактично вибирати: на чий бік з поміж обох ворогуючих коаліцій станути, - чи триматися за всяку ціну союзу з Антантою, як це робив Тимчасовий уряд, чи миритися з ворогами Антанти. Справа власне йшла про вибір, бо на думку правительств Антанти сепаратний мир означав зраду, акт ворожий супроти неї"

Починаючи з кінця листопада 1917 р., Київ став помітною резиденцією антантівських військово-політичних місій. Найбільшу активність виявляла французька, очолювана бригадним генералом Ж.Табуї.

"Інтерес союзників", про який ішлося на початку роз'яснення Д.Дорошенка, особливо загострився саме в той період, коли дебатовалося питання про відрядження делегації УНР до Бреста. 3 січня 1918 р. (21 грудня 1917 р.) - у день, коли вона нарешті відбула з Києва, Ж.Табуї повідомив генерального секретаря О.Шульгина, що французький уряд призначив "Комісара при уряді Української республіки." Цей статус був наданий самому Табуї. У свою чергу Лондон наділив ним Генерального консула Англії в Одесі Дж.П.Багге.

Сьогодні часто пишуть про те, ніби ці призначення рівнозначні визнанню УНР де-юре. Невідповідність подібних тверджень елементарним нормам міжнародного права відзначив відомий зарубіжний українознавець Дж.Решетар. Він пояснював: подібні тлумачення “ігнорують той факт, що в дипломатичній практиці надсилання спеціальних представників до щойно створених держав не обов’язково означає навіть визнання де-факто. Емісар, про якого йдеться, повинен звернутися з листом до глави нової держави або її міністра закордонних справ з метою встановлення контакту та ведення усних переговорів. Така нота не є вірчою грамотою і не має підпису спеціального представника. Ані Табуї, ані Багге не мали подібних вірчих грамот, оскільки як Англія, так і Франція, внаслідок своєї довоєнної політики зближення з Росією напередодні I світової війни, знаходили неможливим у революційний період погодитись на розчленування російської держави.” Додамо, що таку позицію обумовлювали й важливі геополітичні міркування.

Запобігання Антанти наприкінці 1917 на початку 1918 р. могли лише відтягнути початок переговорів Києва з військово-політичним угрупованням Центральних держав. Небажання союзників піти на визнання УНР у один з найдраматичніших моментів світової війни, коли Антанта мобілізувала усю свою хитромудрість для збереження Східного фронту, продемонструвало непереборну тоді глибину несприйняття нею ідеї

української державності. Останнє, звичайно, не могло сприяти надійному закріпленню УНР в таборі Антанти.

Втім на початку 1918 р. - при всій важливості щойно відзначеного - керівники Центральної ради та Генерального секретаріату надавали далеко більшого значення одержанню безпосередньої збройної допомоги. Армії союзників, відрізані багатотисячними відстанями та палаючими фронтами кривавої бойні, не могли прийти на виручку. Натомість німецько-австрійські війська закріпилися на українських землях або у безпосередній близькості від них. Це й обумовило вибір УНР Він негайно зустрів прихильне ставлення Центральних держав. Блоковані й зголоднілі, вони все виразніше виявляли свою зацікавленість Україною.

У Бресті було продемонстровано обопільне бажання сторін якнайскоріше укласти мирний договір. Проте цього не можна було зробити до формального проголошення незалежності України. Адже офіційна міжнародна угода укладається між незалежними державами. УНР продовжувала так або інакше вважатися частиною Росії. Німецька сторона звернула увагу своїх партнерів на цю обставину. Потребу змінити дотеперішнє правове становище УНР повинні були роз'яснити члени української делегації, що терміново від'їхали з Бреста до Києва. Рекомендації педантичних представників Берліну було доведено до керівництва Центральної ради. Проголошення незалежності УНР було прискорено. Член делегації

О.Севрюк розповів про обстановку, у якій 25 січня 1918 р. було схвалено IV Універсал. Сучасний історик з діаспори О.Підгайний знайшов у німецьких архівах телеграму про оголошення Центральною радою цілковитої незалежності УНР. На полях депеші кайзер Вільгельм II власноручно написав: "Браво! Тепер ми можемо укласти з нею союз."

Перед Центральними державами відкривалися перспективи дальшого просування на Україну. Передбачливі німці не тільки інспірували, а й самі склали текст звернення до Берліну з проханням ввести німецько-австрійські війська на Україну. Підписати його було запропоновано членам української делегації в Бресті. Щоправда, трохи згодом подібне ж звернення з проханням надіслати війська для допомоги УНР було схвалено на засіданні її уряду. Таке відбулося вже у Житомирі, куди він евакуювався з Києва.

Проблеми внутрішньої політики.

Інша найважливіша сфера діяльності Генерального секретаріату в період листопада 1917 - січня 1918 р. зосереджувалася у секретарстві військових справ. Йшлося про створення власних збройних сил УНР. Якщо досягнення миру залежить від двох сторін, котрі домовляються між собою, то армія кожної держави створюється, звичайно, нею самою, самостійно. В УНР це завдання, на перший погляд, мало здійснитися без особливих труднощів. В усякому разі оголошувані дані щодо кількості

солдатів-українців у складі російської армії та швидкі темпи українізації численних її частин приголомшували. Ще одна обставина усувала перешкоди на шляху створення власної української армії. Прихильне в зв'язку з проведенням липневого наступу на Південно-Західному фронті ставлення російського Головнокомандування переросло після повалення Тимчасового уряду у сприяння й підтримку створення збройних сил УНР

Генеральний секретаріат приділяв цьому відповідальному завданню величезну увагу. Його наміри мали втілитися у життя в результаті віновлення секретарства у військових справах - найважливішого перетворення, здійсненого в структурі української виконавчої влади після повалення Тимчасового уряду. Секретарству зовсім не бракувало енергії. Його звернення і розпорядження, адресовані солдатам-українцям в Україні та поза її межами, з'являлися майже щодня. Велися діяльні переговори з штабами й командуваннями різного роду неукраїнських з'єднань, розташованих в Україні та поблизу неї. Та реальних наслідків від цих та інших заходів було небагато.

З справою, важливість якої має неоцінене значення у будівництві національної державності, не впоралися. "Не вважаючи на пишні фрази про "мільйони багнетів", на розсилення наказів арміям та цілим фронтам, констатує Д. Дорошенко, вища військова влада на Україні при кінці 1917 р. фактично не мала в своєму розпорядженні ніякої реальної сили крім добровольців" У останньому випадку історик

має на увазі сердюцькі полки, що проіснували недовгий час, українізований корпус П. Скоропадського, окремі загони “вільного козацтва”, а також “галицько-буковинський курінь”, який активно формувався саме в цей час.

Причини такого явища полягали головне не у суб’єктивних діях і концептуальних поглядах М.Грушевського чи В.Винниченка, не так у відсутності фахової кваліфікації у військових справах С.Петлюри, а у загальному небажанні воювати, яким характеризувалися глибинні настрої народних мас і в Україні, і в усій Росії. В таких умовах будь-які акти Центральної ради, Генерального секретаріату та його відомства з військових справ мало впливали на хід подій.

М.С.Грушевський рішуче заперечував звинувачення у бездіяльності на винятково важливому державотворчому напрямку формуванні національних збройних сил, що висувалися на адресу Центральної ради та Генерального секретаріату. Солдати-українці або “українське військо”, як називав їх голова Центральної ради, “радо відізналося на революційні кличі, котрі зводили його з фронту, віддаляли необхідність воюватись і битись, але дуже слабо реагувало до покликів до бою з ким би то не було. Було втомлене військо і нездатне битися далі під яким-будь прапором і гаслом... ясніше переконали нас пізніше події, і ті люди, що потім з “прекрасного далека” закидають Центральній раді, що вона не організувала своєчасно українського війська, мусять

бути або цілковиті невігласи, або злобно упереджені брехуни. Бо й Генеральний військовий комітет і Центральна рада були дуже сею справою заінтересовані і прегарно розуміли, що формування української армії на Україні само собою рішило б усі питання української автономії, українських свобод... тільки на се не було ніякої можливості.”

Солдати, які у складі українізованих частин поверталися на батьківщину, прямували до рідних домівок, де вони сподівалися одержати землю й зайнятися мирною працею. За виразом В. Винниченка ці військові з'єднання “танули як сніг” весною. За іншим його визначенням війна між силами Радянської влади, з одного боку, та Центральної ради, - з другого, була “війною впливом.” Уточнюючи, зазначимо: переважно “війною впливом” Висловлена В. Винниченком думка відбивала не лише суб'єктивний погляд прем'єра-соціаліста. До подібного ж висновку, посилаючись на конкретні приклади, схилялися на підставі донесень з місць і такі іноземні консервативні спостерігачі як, скажімо, американський посол у Петрограді Дж. Френсис.

Але ця війна вкрай ускладнювала розгортання більш-менш нормальної роботи виконавчої влади в Україні. В даному випадку йдеться про Генеральний секретаріат. За аналітичними свідченнями Д. Дорошенка - не тільки дослідника, а й досконально обізнаного сучасника подій, війна, так само як і анархія, що “охопила весь край, паралізувала всяку владу і унеможлиблювала часом навіть зносини між

центром краю і периферією" Саме в таких надзвичайно складних умовах "українському правительству довелося організовувати державний апарат і налагоджувати нову управу обширною країною"

Аналіз історика, з яким можна сперечатися в окремих випадках, тим не менш виділив справжні, такі, що реально існували, головні суперечності функціонування й діяльності Генерального секретаріату. "Він, відзначав Д.Дорошенко, - став властиво перед надзвичайно складним і тяжким завданням: з одного боку уряд ставив собі завдання здійснити на Україні соціалістичний лад, по неволі рівняючись притім по зразку більшовицького експерименту, бо більшовики тут же на Україні і в самій столиці вели невпинну і одверту проповідь здійснення соціалізму так, як він уже здійснювався в Московщині, й кололи очі українцям, що їхня Центральна рада - буржуазна й контрреволюційна; з другого боку, треба було запровадити хоч який-небудь лад і хоч який-небудь спокій взагалі, щоб мати змогу перевести організацію державного життя, бо Україна вже фактично зробилася самостійною державою, хоч українські політики і твердили про федерацію та намагалися створити якийсь "однорідносоціалістичний" центральний уряд"

Наведемо й зроблений вченим і політиком висновок, який визначив основну суперечність, що обумовлювала неефективність дій Генерального секретаріату. Зрозуміло, висновок належить

політичному противнику В.Винниченка та його товаришів у самому українському національному русі. Якими б суб'єктивними не були такі погляди, вони віддзеркалюють ідеологію українського консерватизму, з якою пов'язаний один із наступних періодів національного державотворення. Критикуючи діяльність Генерального секретаріату, Д.Дорошенко відзначає: “необхідність - під тиском більшовиків і власних соціалістичних партій - одночасно переводити соціальні реформи якнайглибшого значення і в той же час організувати державу й старатися піддержувати сякий-такий лад в країні, робила те, що в своїй законодавчій і організаційній діяльності українське правительство не могло взяти якоїсь сталої лінії, хиталось, часто суперечило само собі і зрештою опинялось супроти хвиль революційної стихії в безпомічному і безпорадному становищі, губило всякий ґрунт під ногами”

“Уряд заплутався, перш за все, у земельній справі...”, - продовжував Д. Дорошенко і його слова відбивають становище у другій за значущістю (після встановлення миру) сфері життя, яка найбільше цікавила українські маси. Болюче для їх більшості аграрне питання так і лишилося нерозв'язаним. Різні варіанти його вирішення зависли у повітрі, збільшуючи величезну прірву між тими, хто володів землею, і тими, хто рішуче домагався землі як головного засобу існування.

30 грудня 1917 р. - в останній день роботи VIII сесії Центральної ради після тривалих дебатів не було

схвалено жодного рішення ані по доповіді секретаря земельних справ українського еседека Б.Мартоса, ані з більш радикального проекту, внесеного українськими есерами.

Ніби помітнішого прогресу вдалося досягти у врегулюванні важливих проблем, пов'язаних із фінансами нервовою системою економічного і соціального життя. Одразу ж після зміни влади в Петрограді звідти в окремих випадках надходили разові асигнування, здебільшого на заробітню платню робітникам заводів. Але це був лише струмочок у порівнянні зі справжнім океаном тодішніх потреб. З початком військових дій між Раднаркомом та Центральною радою, він скеровувався тільки на територію, контрольовану українським радянським урядом.

Приступивши у другій половині грудня 1917 р. до складання бюджету на 1918 р., секретарство фінансів опинилося перед відсутністю механізмів і джерел його виконання. Почали із закону, котрий оголошував власністю держави всі податки, що мали сплачуватись на території України, зосереджуючися у створеній Головній скарбниці держави. Та податки не могли покрити потрібних коштів. До того ж їх мало хто сплачував. Тому передбачалося передавати до Головної скарбниці й прибутки від запроваджуваної в Україні державної цукрової монополії. Стрижнем фінансової системи ставав перетворений з "Контори державного банку Росії" в Києві "Український

державний банк.” Відділи інших державних російських банків ліквідовувалися.

На рубежі 1917-1918 рр. поставлений перед необхідністю вгамувати брак дефіциту грошових знаків, Генеральний секретаріат запроваджував примусове вилучення готівки з кас торговельних, видовищних та інших установ. Вона перераховувалася на відповідні рахунки в ощадних касах. Промислові та комерційні заклади Києва повинні були до 1 (14) січня 1918 р. внести на ці рахунки усі грошові нагромадження за винятком потрібних на виплату найманим працівникам грошей. По Україні на здійснення цього давалося ще два тижні.

6 січня 1918 р. (23 грудня 1917 р.) Центральна рада здійснила більш рішучий крок. Було ухвалено Закон про випуск державних кредитних білетів УНР. І хоч гострі фінансові проблеми продовжували існувати, випуск національної валюти засвідчував серйозність українського державотворення.

Інші кроки української законодавчої влади також здійснювалися в обстановці зростаючої напруженості й ускладнень, що насувалися на Україну ззовні й вибухали зсередині. Відомства Генерального секретаріату серйозно потерпали й від глухого опору старої російської бюрократії, “петроградського, - за виразом В. Винниченка, сміття” - тих, хто у все зростаючій більшості перебирався на Україну. Водночас відкриті шовіністичні прояви перефарбованих великодержавників у адміністративній сфері майже не припинялися.

Створення національного судівництва відбувалося в дещо іншій обстановці. На початку 1918 р. Центральна рада ліквідувала київську, харківську та новочеркаську судові палати, позбавивши їх бюджетних асигнувань. Ще раніше, 15 грудня 1917 р. було сформовано Генеральний суд УНР у Києві. Його компетенції підлягали “всі справи, які до того дня мали подаватися до Правительствующого сенату” Разом з цим передбачалося й існування Апеляційних судів, сфера діяльності яких охоплювала б усю територію України. Втім внутрішня суть і спрямування системи судочинства не змінювалася. “Український уряд, відзначав з цього приводу В.Винниченко, - не посмів порушити характеру всієї системи цього (старого. - авт.) суду, залишивши її в суті своїй такою, як вона була й за царів”

Специфіка тодішньої урядової діяльності не сприяла й дійовій перебудові народної освіти, але курс на надання їй національного характеру, заповіджений у розробках відповідного секретарства, серйозно вплинув на подальше спрямування освітницької роботи.

Не зважаючи на широкий громадський рух за створення системи національної освіти в Україні, дії Генерального секретаріату освіти одразу ж наштовхнулися на зневажання й протидію місцевих органів Тимчасового уряду. Лінія центральних властей, які радше йшли назустріч українським вимогам у галузі народної освіти, ніж, приміром, у військовій справі, полягала в тому, що поступки

Петрограда зволікались або обмежувалися частковостями. Внесений у перші дні липня на розгляд Тимчасового уряду законопроект "Про задоволення культурних потреб України" був схвалений лише через місяць. Він передбачав заснування двох державних гімназій, кафедр української мови, літератури, історії й права. Справді мізерні кошти (20 000 рублів) виділялися на видання українських підручників і підтримку Українського наукового товариства в Києві (5 000 рублів). Одночасно було підтримано рішення Харківського університету про відкриття кафедр української історії та філології.

Лише у жовтні 1917 р. Генеральний секретаріат, як ми бачили, визнав потрібним ввести у систему загальної державної освіти вивчення української мови та українознавства (літератури, географії та історії України). В останні дні 1917 р. було ліквідовано попередню систему шкільних округів і секретаріат освіти одержав можливість безпосереднього керівництва освітою в Україні. Але розвиток подій не залишив уже можливості більш-менш нормального функціонування влади. Саме тому не вдалося навіть приступити до реалізації досить розгорнутого плану українізації вищої школи. Щоправда він був вироблений пізніше, весною 1918 р., коли в Києві порядкували німці.

Секретарства, що займалися народним господарством, змушені були діяти в умовах осені 1917 - весни 1918 р. напоямацки, на ходу знайомлячись з напрямками й можливостями функціонування

української промисловості, транспорту й зв'язку. Йшлося, передусім, про подолання надзвичайної економічної розрухи й занепаду, викликаних тривалою світовою війною, неспроможністю Тимчасового уряду зокрема. Небачені труднощі, які постали в обстановці зростаючих політичних розходжень всередині самого національного табору, навіть не молодості, а справжньої юні партійної структури в Україні, болочого браку адміністративного досвіду, врешті розколу українського суспільства на два непримиренних угруповання, який швидко переростав у громадянську війну, не судилося подолати.

Друга урядова криза.

Все це спричинилося, зокрема, до виникнення другої урядової кризи української виконавчої влади. Її підгрунття й перебіг найповніше висвітлює В.Винниченко. Розповідь голови Генерального секретаріату не може оминатися при з'ясуванні особливостей, пов'язаних зі зміною його складу. Головну причину цього В.Винниченко вбачає у “неуспіхах” політики, а не у “особах”, котрі здійснювали її. Між тим в умовах кризового становища здебільшого панує ірраціональний підхід до справи.

Першим його зазнав на собі С.Петлюра, який не зміг втілити в життя плани створення українських збройних сил. Аж ніяк не заплющуючи очі на реальні

“хиби його як військового секретаря”, не ідеалізуючи й особу М.Порша, котрий став секретарем у військових справах у другій половині грудня 1917 р., голова Генерального секретаріату разом з цим вважає: “Не в особах була річ. Коли б ожив Олександр Македонський чи Наполеон і захотів допомогти Центральній раді та Генеральному секретаріатові, то й то не допомгло би. Єдина поміч, єдиний рятунок був не йти всупереч з настроями мас, згодитись на їх бажання зміни влади й її соціальної політики, тим зберегти цю владу в національно-українських руках і не внести в маси конфлікту між національною й соціальною ідеєю. Не треба було національну ідею, всю справу національного відродження нашого народу робити справою буржуазного демократизму й тим баламутити широкі маси й одвертати активний елемент їх, пролетаріат, від самої ідеї національного відродження”

Погляди В.Винниченка виникли не пізніше, в час його перебування за кордоном. Вони поділялися окремими членами українських владних структур на переломі 1917-1918 р. “Цим людям, продовжує В.Винниченко, - уже було видно, що влади нам не утримати. Ні влади, ні “своєї лінії” І що для національної справи буде дуже погано, коли ту владу силою, збройною боротьбою віднімуть від нас. Тоді влада перейде не в українські національні руки й усі здобутки національного відродження будуть zagrożені. І через те ці люди згоджувались і на перевибори Центральної ради, й на прийняття лозунгу

“вся влада радам”, і навіть на переворот, на насильне скинення уряду, але українськими ж силами”

Так виникла ідея урядового перевороту зсередини. Її виношували, за словами В. Винниченка, окремі члени лівого крила УПСР, котрі перебуваючи у Петрограді, як члени Загальноросійських Установчих зборів, домовилися з представниками Раднаркому про “утворення на Україні української радянської влади... З харківським народним секретаріатом вони також очевидно порозумілися б і таким чином національний характер совітської влади на Україні був би забезпечений. На жаль цей план не удався”

Голова Генерального секретаріату не тільки солідаризувався з ним і жалкував через його невдачу. Він особисто обстоював подібні варіанти. “Бачучи безнадійність і шкідливість дальшої боротьби”, В. Винниченко “запропонував на одному з “вужчих” засідань Генерального секретаріату (що складалося з 5 чи 4 членів уряду, які, власне, керували всією політикою) такий план. Ті члени Генерального секретаріату, які останнім часом маніфестували себе “лівими”, які часом виявляли дуже революційну фразеологію, як, наприклад, М.Порш, повинні були виступити проти другої частини Генерального секретаріату, арештувати голову Секретаріату й ще деяких членів, узяти владу в свої руки й оголосити владу рад, перевибори Центральної ради й негайно вступити в мирові переговори з Радою народних комісарів” Голова Генерального секретаріату підсумував основну ідею свого плану: “Таким чином,

на мою думку, влада лишилась би в національних руках, за нею зразу встали б усі індіферентні в боротьбі з більшовиками національні українські військові частини й припинилась би війна з Росією” Один з найвизначніших керівників національно-визвольного руху вважав, що коли б цей план здійснився, “історія революції на Україні пішла би зовсім іншими шляхами, не такими трудними, болючими й часом ганебними та й надзвичайно шкідливими для самої національної справи, не кажучи вже про політично-соціальну”

З В.Винниченком не погодилися. Його колеги не були готові суттєво змінити курс, сам же голова Генерального секретаріату, за власною версією не мав можливості відкрито виступити головною діючою особою урядового перевороту.” бо я ж, - писав він, - стояв увесь час на чолі того уряду, який так боровся з більшовиками, й через те моє ім'я не могло викликати довір'я в революційно настроєних мас.” В.Винниченко свідчить, що натомість був готовий “віддати своє ім'я і самого себе як “контрреволюціонера” на арешт, в ім'я врятування національної ідеї і для збереження влади в українських руках” Але й тут голова Генерального секретаріату не був підтриманий.

Сьогодні поривання й плани В.Винниченка декому, навіть багатьом можуть здатися дивними, архаїчними тощо. Але наведення розгорнутих свідчень голови уряду спрямовано не на те, щоб підтвердити або спростувати ті або інші уявлення щодо минулого й сучасного. Йдеться про інше - об'єктивне відтворення

умов і атмосфери, за яких він працював. Маємо право вжити визначення “об’єктивне” тому, що ці свідчення належать голові Генерального секретаріату, який великою мірою мабуть, у абсолютній більшості випадків - визначає напрямки діяльності уряду, його обличчя. В даному ж випадку йдеться про перший (точніше другий) український уряд, який повсякденно відчував на собі могутній вплив інтелекту, політичних (меншою мірою моральних) поглядів непересічної постаті В.Винниченка.

Після наведених свідчень не виникне запитань хіба що з приводу наміру В.Винниченка, на цей раз твердого, піти у відставку. Есерам, котрі, спираючись на більшість у Центральній раді, воліли порядкувати у виконавчій владі, подібні настрої були до вподоби.

Вони здійснилися через кілька днів після прийняття IV Універсалу. В зв’язку з проголошенням самостійності України Генеральний секретаріат перетворився на “Раду Народних Міністрів” Авторитет В.Винниченка був настільки високий і додамо звичаї (попри катастрофічне становище української національної влади) шляхетними, що зручна у зв’язку із перетворенням уряду зміна його складу відбулася не одразу. В.Винниченко на короткий час став і першим головою Ради Народних Міністрів.

Днем раніше, 24 січня, було схвалено підготовлений Генеральним секретаріатом “Закон про національно-персональну автономію” Цьому законодавчому акту надавалося першорядне значення

у забезпеченні підтримки УНР з боку представників націй і народностей, які проживали в Україні. Закон надавав право на таку автономію великоросійській, єврейській та польській націям. Інші ж - білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька мали отримати його після того як до Генерального суду поступить відповідне подання, підписане 10 тисячами представників кожної нації. Домігшись такого права, відповідні громадяни УНР утворювали Національний союз, який мав представляти інтереси даної нації. У свою чергу права й компетенція Союзу визначалися Установчими зборами представників кожної нації. Закон уповноважував їх пильнувати інтереси нації перед державними й громадськими організаціями УНР та передбачав виділення у розпорядження Союзу певних коштів. УНР виявилася єдиною новопосталою державою, що оголосила свої наміри врегулювати міжетнічні взаємини шляхом запровадження національно-персональної автономії. Її введення одразу ж наштовхнулося на цілий ряд перешкод. Від початку воєнних дій на території України фактично бездіяльним виявилось підсекретарство у великоруських справах, очолюване Д. Одинцем. Над країною нависла й примара єврейських погромів, що швидко ставала дійсністю.

Невпинно загострювалася й урядова криза. 30 січня 1918 р. кабінет Винниченка перестав існувати. Керівництво урядом перейшло до українських есерів. Новий склад Ради міністрів мав такий вигляд: Голова і міністр закордонних справ В.Голубович, військовий

міністр - А.Немоловський, міністри внутрішніх справ - П.Христюк, продовольчих справ М.Ковалевський, освіти Н.Григоріїв, фінансів Є. Перепелиця, хліборобства А.Терниченко, шляхів Є.Сокович, судових справ М.Ткаченко, морських справ Д.Антонович. Перші п'ять осіб належали до УПСР, наступні три - до співчуваючих їй. Дві останні посади залишилися за членами УСДРП. В Києві уряд, змушений перебратися до Житомира, пробув лише кілька днів.

В умовах німецької окупації

Після повернення до Києва Раду народних міністрів було поповнено. В.Голубович залишився лише на посаді її голови. Міністром закордонних справ став М.Любинський, - військових і морських - О.Жуковський, земельних М.Ковалевський, залізничних шляхів Є.Сокович, фінансів Є.Перепелиця (всі есери або співчуваючі). Другою за кількістю партією представленою у Раді народних міністрів, стали соціалісти-федералісти: С.Шелухин, О.Лотоцький, В.Прокопович та І.Фещенко-Чопівський. Їм відповідно належали посади міністра судових справ, державного контролера, міністрів освіти, а також торгівлі й промисловості. Членами кабінету стали три соціал-демократи: М.Ткаченко (міністр внутрішніх справ), П.Коліух (харчових справ) та Л.Михайлів (праці). Міністр пошт і телеграфів

Г.Сидоренко належав до партії соціалістів-самостійників.

Очолюваний В.Голубовичем уряд впливав на ситуацію менш ніж попередні. І справа тут не так у несумірності постаті В.Винниченка і нового прем'єра. В.Голубович не лише не користувався чимсь подібним до авторитету й популярності свого попередника, не кажучи вже про почуття відповідальності, а й виявився людиною зовсім безбарвною і слабкодухою. Останнє було продемонстровано пізніше - в червні 1918 р. під час німецького військового суду над організаторами викрадення київського банкира А.Доброго, серед яких опинився і колишній прем'єр-міністр В.Голубович. Головним, що обумовило невиразність та безбарвність діяльності уряду В.Голубовича, стала німецька окупація України. Військове командування загарбників безроздільно володарювало на її території.

Ще до окупації німці віддавали собі звіт у слабкості партнерів по Брест-Литовській угоді 9 лютого 1918 р. Під час вторгнення на Україну вони утверджувалися в цьому на практиці. 9 березня полковник фон Штольценберг доповідав командуванню Східного фронту: "Вороже ставлення селянського населення, яке під час реквізиції фуражу та хліба, не спиняється перед збройними виступами проти наших військ, зростає далі. Український уряд, незважаючи на свою добру волю, нині є безсилим через недостачу озброєних сил і неорганізованість. Надія, що цей уряд, який складається тільки з лівих

опортуністів, зуміє організувати тверду владу, дуже сумнівна... Таким чином, наші війська полишені виключно самі на себе і змушені захищати своє життя, незважаючи на те, що перебувають в країні, з якою укладено мир.” На другий день той же полковник заявив своїм зверхникам, що уряд Центральної ради “не може довго утриматися (при владі)”

Дипломати Центральних держав, що оселилися в Києві, невдовзі визначили й напрямки переорієнтації на інші політичні сили в Україні. “Німецький уряд повинен спиратися на поміщиків”, таким був висновок, який 11 квітня передав до Берліну посол Мумм фон Шварценштейн.

Погодившись підписати заготовлене й віддруковане в Берліні “звернення до німецького народу” з проханням ввести війська Центральних держав, представники Центральної ради та Генерального секретаріату винесли собі смертний вирок. Відстрочка його виконання була потрібна окупантам для того, щоб остаточно переконатися прагнення українського народу до соціального й національного відродження незламне, боротися з ним потрібно силою зброї. Неспроможність українських властей, які “співіснували” з окупантами, реально допомогти останнім, їх постійне маневрування з метою збереження бодай залишків впливу серед селянства, все це не збіглося з розрахунками Берліну й Відня, що сподівались негайного припливу українського продовольства й сировини.

Неминуче зіткнення есерівського курсу на "соціалізацію землі" з потребами окупаційної політики було закладено прийняттям земельного закону на другий день прем'єрства В.Голубовича. Його розробниками були не урядові інстанції, а четвірка есерів - двоє українських (представник лівої течії О.Шумський і поміркований П.Христюк) та двоє російських, що пізніше не відігравали жодної ролі в подіях на Україні.

1 стаття закону скасовувала право приватної власності на землю. Друга проголошувала її власністю народу УНР. В третій стверджувалося право всіх громадян користуватися цим добром. В II розділі закону йшлося про основні засади користування землею. Норми наділення землею кількісно не фіксувалися. Стаття 9-та встановлювала загальні принципи їх визначення: "Нормою наділення для приватно-трудоу господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи землеробство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь, потрібну як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої кількості землі, яка може бути оброблена власною працею сім'ї або товариства."

III розділ закону присвячувався конкретним питанням вивласнення землі. Воно переводилося без викупу. Окремі статті закону виявляли турботу про збереження й зміцнення найважливіших галузей сільського господарства України. Ось один з

прикладів: “Землі для засіву буряків й інших рослин, за якими буде визнано особливе значення, нарізуються в приватно-трудова користування з умовою не зменшувати посівної площі цих культур.” (Стаття 31).

Детальний розгляд Закону виходить за межі даного матеріалу, але й наведене дозволяє прийти до висновку про великий революційний потенціал його статей. Незважаючи на таке, Закон про землю не зустрів опозиції збоку позаесерівської частини Центральної ради. П.Христюк засвідчив: “більшовицькі шрапнелі, що розривалися саме в день читання закону над будинком Центральної ради, зробили те, що за нього голосували майже всі фракції Центральної ради. Ні одна з фракцій не виступила проти нього.” Д.Дорошенко додав до цього: “Очевидно прийняттям такого радикального закону думали до певної міри знейтралізувати більшовицьку агітацію з її ще радикальнішими гаслами.”

Вплинути цим Законом на селянські маси не судилося. Для цього він надто запізнів. Його було опубліковано в період перебування Центральної ради й уряду в Житомирі. Отже, широкого розповсюдження одразу ж не одержав. Після ж повернення українського уряду до Києва, де поряdkували німці, йому вже мало хто вірив. Разом з тим Рада народних міністрів і Центральна рада так або інакше дбали не стільки про популяризацію своїх радикальних поглядів, скільки про їх пом'якшення. На перегляді земельної політики наполягали німецькі емісари в Києві. Невдовзі було у черговий раз збільшено норму

земельного наділу, яка не підлягала вивласненню. Тепер вона дорівнювала вже 30 десятинам.

Разом з цим керівники українського визвольного руху (насамперед М.Грушевський) продовжували декларувати свою вірність соціалістичним ідеям, прагнення побудувати республіку “для трудящих мас України.” Відповідно, оголошена на засіданні Центральної ради 24 березня 1918 р. декларація Ради народних міністрів підтвердила необхідність вирішення земельної справи “на основі Універсалів і законів, виданих... Центральною радою” Нова заява прем'єра В. Голубовича була нав'язана підписаною попереднього дня (23 квітня) економічною угодою з Німеччиною й Австро-Угорщиною. З України до Центральних держав мало бути вивезено 60 мільйонів пудів зерна, величезна кількість продовольства й сировини. Мало обізнані з правилами міжнародної гри керівники тодішньої Ради народних міністрів розцінили підписання угоди як зміцнення власних позицій у взаєминах із своїми союзниками на міжнародній арені. Тепер, звертаючись до селянської України, вони намагалися посилити такі позиції всередині країни.

Декларація Ради народних міністрів ніби розвивала попередній її демарш, який стосувався сумнозвісного наказу командуючого німецькими військами фельдмаршала Айхгорна від 6 квітня 1918 р. щодо весняного засіву полів. Центральним державам був конче потрібний хліб. Вони були ладні на все, щоб отримати його будь-якими засобами,

включаючи бруталне зневажання свого українського урядового партнера. Німецький фельдмаршал оголосив: до остаточного вирішення земельного питання ті, хто володіє землею (як селяни, так і поміщики), вважатимуться власниками врожаю з полів, які вони засіють весною. При цьому селяни не могли перешкоджати поміщикам засівати землі, що колись належали останнім, а також володіти землями, які вони не змогли засіяти. Протести з приводу грубого втручання у внутрішні справи України були проігноровані Берліном.

Невблаганна логіка взаємин з окупантами розгортала події у зовсім іншому напрямку. Максимально використавши Центральну раду та її уряд, німці більше не потребували їх. Віднині пошуки надійнішого партнера вступили у практичну стадію. 23-24 квітня у дні, коли офіційно оформлялася економічна угода та заслуховувалася декларація Ради народних міністрів із земельного питання - в Києві відбулася нарада вищих військових і дипломатичних представників Центральних держав в Україні. Було оцінено ситуацію, що склалася, й визначено план подальших дій. "Співробітництво з нинішнім урядом, зважаючи на його тенденції, неможливе, наголошувалося у схваленому нарадою рішенні. Створення генерал-губернаторства поки що визнати за недоцільне." Відмовившись від запровадження безпосереднього іноземного правління, окупанти форсували давно заплановану зміну офіційної влади в Україні. Це сталося вже через п'ять днів. У останні дні

квітня 1918 р. відбулася, однак, не лише зміна уряду, а й становлення нової, гетьманської форми правління в Україні. За лаштунками нової влади стояли окупанти.

II. ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ РАДЯНСЬКИЙ УРЯД

Особливістю національного державотворення 1917-1922 рр. було існування "трьох державних формацій української революції: УНР, Гетьманщини, УРСР" На нашу думку, до них неодмінно слід додати й ЗУНР Цитоване твердження належить найбільш яскравій постаті української історичної науки в еміграції І.Лисяку-Рудницькому. Констатуючи: "уродженцям західних земель" важко пізнати явище, "що зветься "українським радянством", він звернувся до незаперечного авторитета і найвизначнішого представника державницької школи української історіографії В. Липинського, який наголошував: "Трьох синів рідних має сьогодні наша мати - спільна наша людська громада - Україна: хлібороба-гетьманця і неомонархіста, більш або менш соціалістичного інтелігента-демократа й республіканця і пролетаря-більшовика та інтернаціоналіста" На переконання І.Лисяка-Рудницького: "Ці слова, сказані Вячеславом Липинським в 1920 році, можуть служити за дороговказ для історика тієї доби"

Оглядаючи розвиток української радянської державності у 1917-1918 рр., відзначимо - починала вона свій шлях надто непевно.

Після повалення царизму місцеві організації РСДРП(б) в Україні опинилися осторонь проблем національного державотворення. Такі впливові їх лідери як Г.П'ятаков та його однодумці взагалі заперечували проголошений В.І.Леніним принцип права націй на самовизначення аж до відокремлення і створення власної державності. Ті ж, хто не підтримували провеликодержавницькі позиції і не надавали належного значення національним проблемам України, не цікавилися конкретною розробкою їх вирішення. Вразливість такої позиції ставала особливо відчутною в Києві, де у 1917 р. містився центр українського руху та діяли його організаційні й державотворчі центри Центральна рада й Генеральний секретаріат.

Є.Б.Бош голова Обласного комітету РСДРП(б) Південно-Західного краю, що об'єднував партійні організації Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської, Полтавської губерній одверто свідчила: "Київський комітет протягом усього періоду керенщини не з'ясував для себе ролі й значення Центральної ради у революційному русі на Україні, і більшість членів комітету не мала чітких поглядів з цього питання. Це відбувалося з тієї причини, що першочергове питання для України, національне розкріпачення її, залишилося у затінку і не було продумано не лише Київським комітетом, але й Обласним. Пункт нашої програми щодо права націй на самовизначення аж до відокремлення залишався голим гаслом і комітет не мав практичної програми,

що б з'ясовувала форми боротьби революційних мас у поневоленій країні, яка бореться за своє національне розкріпачення. Коли ж питання про національне самовизначення України було поставлено на практичну ногу, коли Рада народних комісарів проголосила: "Право народів Росії на вільне самовизначення аж до відокремлення та утворення самостійної держави", - Київський комітет опинився без програми дій. А розробити програму дій у той момент, коли Центральна рада проголосила Україну народною республікою та обрала Генеральний секретаріат "національний" уряд України, було набагато важче"

Питання про державний устрій України обговорювалося лише 3-5 грудня 1917 р. на Обласному (Південно-Західного краю) з'їзді РСДРП(б) у Києві. Тут вперше йшлося про організацію центральної влади в Україні. Схвалене рішення орієнтувало на перетворення її в республіку Рад та налагодження федеративних взаємин з іншими радянськими утвореннями, які постали, або мали постати на території Російської імперії.

І все ж навіть таке, доволі загальне рішення належало лише представникам парторганізацій 5 губерній. В інших на просторах найбільше промислово розвинутих територіях східної та південної України до часу йшли іншим шляхом, утворюючи окремі республіки чи не у кожній з губерній. Таке загрожувало не лише територіальній цілісності України, а й самому її існуванню.

Наприкінці 1917 р. особливо напружена обстановка склалася у Харкові, де вже у листопаді-грудні впливові тоді політичні сили домагалися виділення Харківської, Катеринославської та частини Херсонської губерній зі складу України. Між тим саме до Харкова після невдачі проголосити Україну республікою Рад в Києві (18-19 грудня 1917 р.) переїхала частина депутатів, обраних на I Всеукраїнський з'їзд Рад.

Ще до його відкриття у Харкові (23 грудня 1917 р.) меншовики нав'язали місцевій раді дискусію, в ході якої, зриваючи обговорення питання про центральну владу в Україні, вимагали проголосити Донецько-Криворізьку область автономною, незалежною ані від центральної української, ані від російської влади. Можливість прийняття цієї пропозиції посилювалася хитаннями частини харківських більшовиків, які до того часу не виступали проти створення центральної влади в Україні, що було б рівнозначним визнанню її національного самовизначення та переходу до практичної роботи по її розбудові.

Гостра фракційна боротьба робила вкрай складне становище ще більш обтяжливим. Можна було б навести численні факти не лише негативного, а й вкрай зневажливого ставлення керівництва харківського комітету до своїх київських колег по партії, тих, хто прагнув розпочати створення української радянської державності. Категорично відмовившись сприяти більш-менш нормальному

розміщенню київських партпрацівників, керівники харківського комітету виділили їм приміщення для життя - сирі й брудні каземати місцевої тюрми.

Формування виконавчих органів української радянської державності почалося одразу ж після її проголошення 25 грудня 1917 р. на I з'їзді Рад України. У цей день було обрано вищий орган державної влади - Центральний Виконавчий комітет (ЦВК) Рад України на чолі з українським лівим соціал-демократом Ю.Г.Медведевим. Набагато складніше проходив процес становлення уряду. Одразу ж виявилися різні погляди щодо принципів його формування. У більшовицькій фракції з'їзду, за свідченням Є.Бош, визначилися три групи: "перша вважала, що намічаючи склад Народного секретаріату, необхідно висувати кандидатури товаришів-українців, щоб полегшити працю Народного секретаріату і не дати Центральній раді зайвого приводу провадити цькування Рад як чисто великоросійських організацій, і головою Ради Народних секретарів обов'язково обрати "щирого українця"; друга, не заперечуючи проти висловлених міркувань, пропонувала перш за все керуватися працездатністю та політичною витриманістю накреслюваних кандидатів; і, нарешті, третя харківські товариші оголосили, що вони утримуються від участі у виборах Народного секретаріату, мотивуючи свою відмову тим, що вони не знають обраних членів ЦВК"

Перші дві думки невдовзі було погоджено. Компроміс полягав у прийнятті пропозицій другої

групи з поправкою “по можливості з українськими прізвищами” Домовилися також “голову Ради Народних секретарів тимчасово не обирати.” Натомість харків’яни вперто відмовлялися брати участь у виборах уряду, розкривши врешті справжні мотиви своєї обструкціоністської поведінки. Йдеться про їх запит: “Скільки місць ви надаєте у Народному секретаріаті *нам* ?” Є.Бош зазначає з цього приводу: “Більшість фракції вважала таку постановку питання з боку своїх же товаришів неприпустимою, пропонувала висувати кандидатів і після обговорення вирішувати (справу) голосуванням.” Похитнути харків’ян, незважаючи навіть на зусилля партійних комітетів Південно-Західного краю та Донецько-Криворізької області, не вдалося. Кінець-кінцем було вирішено “надати харків’янам 4 місця в Народному секретаріаті, щоб уникнути конфлікту й не йти на розкол...” Відповідно фракція зобов’язала своїх членів віддати голоси за харків’ян “незалежно від обговорення, а за інших, що відповідатимуть належним вимогам, голосувати у загальному порядку”

Уряд було сформовано на засіданні ЦВК 28 грудня 1917 р. Голову Ради Народних секретарів Української Робітничо-Селянської Республіки не обирали. “Об’єднувати роботу” уряду мав Народний секретар внутрішніх справ. Уряд було сформовано у складі 11 народних секретарів: внутрішніх справ - Є.Б.Бош, військових справ - С.С.Бакинського, земельних справ - Є.П.Терлецького, фінансових справ - В.Х.Аусема, промисловості й торгівлі - Ф.А.Сергєєва

(Артема), праці М.О.Скрипника, міжнаціональних справ - В.П.Затонського, освіти - В.М.Шахрая, юстиції В.С.Люксембурга, пошти й телеграфу Я.В. Мартянова, а також керуючого справами Г.Ф.Лалчинського.

В умовах громадянської війни, що набирала силу, а також невщухаючої фракційної боротьби, за відсутності будь-якого адміністративного досвіду, розподіл обов'язків між членами уряду неодноразово змінювався. Вже через день - 30 грудня відбулися перші перестановки. Народним секретарем військових справ став (тимчасово) В.М.Шахрай, на посаді народного секретаря освіти його змінив В.П.Затонський, у свою чергу народним секретарем міжнаціональних справ був призначений С.С.Бакинський, який виконував також обов'язки народного секретаря шляхів сполучення. Перші перестановки не змінили партійного обличчя уряду. Лише Є.П.Терлецький був українським лівим есером, решта народних секретарів - комуністами.

І у подальшому коло народних секретарів залишалось переважно старим. З наступних більш-менш значущих переміщень вкажемо на призначення лівого українського соціал-демократа Є.В.Нероновича народним секретарем у військових справах. Щоправда він недовго перебував на цій посаді, так само як і швидко пішов з життя. Наприкінці березня 1918 р. Є.В.Неронович був схоплений і розстріляний гайдамацьким загоном поблизу с. Великі Сорочинці.

Організаційні особливості функціонування Народного секретаріату дещо нагадували обставини, за яких починав діяти Генеральний секретаріат Центральної ради. Однак, громадянська війна, що почалася й швидко набирала силу в Україні, вносила дедалі більше розходжень у характер їх роботи. Зауважимо, що паралельно з створенням Народного секретаріату, ЦВК схвалив постанову, яка регламентувала важливі напрямки його роботи. Враховуючи атмосферу моменту, це було необхідно. Адже уряд збирався на засідання щодня. Вони тривали з 12-ої години ночі до 4-5 годин ранку. Подібний графік роботи був пов'язаний з тим, що з 6-7 годин вечора народні секретарі брали участь у проведенні робітничих зборів і мітингів. "Простота звичаїв у той час, - згадував В.П.Затонський, - взагалі була велика, плутанина розумінь також. Наприклад, жодним способом не щастило нам відокремити функції народного секретаря фінансів від обов'язків касира. Та й взагалі в кожного (секретаря) цілісінький комісаріат, або як тоді називали, секретаріат, був у кишені."

Втім, останнє впливало з постанови ЦВК, про яку щойно йшлося. Було вирішено не створювати розгорнутого штату комісаріатів, крім військового, зважаючи на те, що перебування Народного секретаріату у Харкові є тимчасовим і короткочасним; вважалося, що Центральна рада протримається зовсім недовго; малося на увазі, що кожний народний секретаріат повинен мати для виконання поточної роботи мінімальну кількість співробітників, вдаючися

разом з цим до послуг спільної з президією ЦВК канцелярії. Курс на тісне поєднання роботи ЦВК і Народного секретаріату визначався двома положеннями постанови. По-перше, йшлося про організацію при президії ЦВК відділу управління, що мав працювати під керівництвом народного секретаря внутрішніх справ. По-друге, передбачалося ~~на увазі~~ щотижня проводити спільні засідання президії ЦВК і Народного секретаріату.

Діяльність Народного секретаріату характеризувалася певною організаційною активністю. Таке обумовлювалося, в основному, двома обставинами. По-перше, вона ґрунтувалася на цілісній соціальній програмі Раднаркому Росії, що користувалася значною підтримкою трудящого населення України. Додамо, що популярність декретів Всеросійських з'їздів Рад зростала в міру того, як надії, пов'язані з Центральною радою та Генеральним секретаріатом, не викликали вже ентузіазму, характерного для їх постанов та перших кроків. По-друге, організаційна діяльність Народного секретаріату забезпечувалася існуванням досить розгалуженої як на ті часи структури більшовицьких комітетів, на котрі безпосередньо спиралася виконавча влада, а також значна частина самих місцевих Рад.

Активність Народного секретаріату не обмежувалася організаційно-розпорядчими аспектами. Він брав діяльну участь у проведенні широкомасштабних акцій значного соціально-

політичного звучання. Такою стала, наприклад, Всеукраїнська конференція Рад селянських депутатів (3-4 лютого 1918 р.). На ній звітував уряд в особі Народних секретарів, доповідалися й плани майбутньої роботи. Ще через кілька днів діяльність Народного секретаріату продовжилася в Києві. Однак атмосфера, у якій йому довелося працювати, не покращилося. Спочатку надії на підтримку місцевих властей виправдовувалися. Останні, приголомшені кривавими розправами на шляху до Києва та в ньому, які здійснювали геростратової слави М.Муравйов та його сподвижники взірця патологічного вбивці І.Ремньова, сподівалися, що український радянський уряд припинить терор у місті. Київська рада енергійно засудила злочинну вакханалію Муравйова. “ Рада, - відзначалося в одноголосно схваленій резолюції, висловлює рішуче засудження самосудів над полоненим ворогом, що не припиняються зобов’язує вжити рішучих заходів для припинення самосудів оголошує, що на території її влади смертна кара відміняється” У відповідь Муравйов змушений був оголосити формальний наказ, яким заборонялися самочинні обшуки й самосуди.

Про його реальну цінність пересвідчувалися самі народні секретарі. В.Затонський згадував, як його мало не заарештували по пред’явленні документа члена українського уряду. Подібне трапилося й з Є.Бош та іншими її колегами. “Місто, - згадує вона, - знаходилося під владою Муравйова та його штабів, робітничих мас немає, дрібна буржуазія

захльостувала, кращі частини розповзалися у цій бандитській атмосфері, і все розповзалося, не відчуваючи точки опори”

Вступивши в конфронтацію з Народним секретаріатом, Муравйов відмовився припинити видання наказів, які дезорганізовували життя міста, притягти до відповідальності свого поплічника Ремньова та відвести свої загони з Києва на фронт. Є.Бош твердить, що саме на вимогу Народного секретаріата військо Муравйова відкликали з української столиці. Воно мало протидіяти румунам в Бессарабії.

Діяльність Народного секретаріату в Києві набирала особливої ваги тому, що політичний центр України фактично був прифронтовим містом. Складність ситуації посилювалася невідворотним наближенням збройного походу німецько-австрійських армій. В такій обстановці і доводилося розв'язувати перші невідкладні завдання продовольчу й фінансову справи. Власних сил радянських працівників не вистачало. Довелося пристати на пропозицію міської Думи, що продовжувала існувати поряд із київською Радою. Внаслідок цього продовольчою справою в місті займалися обидва органи, часто-густо тягнучи її в різні боки.

Народний секретаріат також одразу включився у розв'язання цієї гострої проблеми, відкладати яку не можна було ані на день - місту загрожував голод. Та заздалегідь заготовлені поїзди з хлібом, що прибули

до Києва разом з новою владою, “виявилися краплиною у морі вимог, які надходили як від робітничих і військових організацій, так і від міської бідноти” І все ж справу так або інакше тримали на плаву поставки борошна з лівобережної України. “У цілому, - свідчила та ж Бош, - продовольче становище, хоч і викликало велике занепокоєння, та хлібні вантажі надходили безперервно, і вдавалося не лише задовольняти потреби робітників, а й надавати нетрудовому населенню по 1/2 фунта хліба на їдока”

Далеко більшої гостроти набирали військова й фінансова проблеми. Умови громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції визначили першорядне місце першої групи питань у діяльності тогочасних українських урядів. Народний секретаріат приділяв їм левову частку роботи. Апарат Секретарства у військових справах бачився його організаторам досить розгалуженим. Він мав складатися з 7 відділів. Дещо згодом до них додалися ще два морський та керівництва справами авіації. Наказ № 1 по армії та флоту, підписаний В.М.Шахраєм, наголошував: уряд і Народне секретарство у військових справах, зокрема, ставлять “своєю метою перш за все, рішучу боротьбу за негайне закінчення війни й демократичний справедливий мир” Відповідно передбачалося озброєння всього народу, велася робота з координації та об'єднання загонів Червоної Гвардії, створення й керівництва Червоного Козацтва. 2 лютого було видано декрет про організацію Робітничо-Селянської армії на Україні. Здійснити його

на початку 1918 р. в умовах загальної втоми від трьох з половиною років світової війни та настання збройного протистояння всередині самого українського суспільства було неможливо. Селянство, яке становило більшість старої армії, понад усе воліло повернутися до рідних домівок і дістати землю. Робітники-червоногвардійці у своїй переважній масі прагнули займатися мирною працею. Тому врешті-решт проти німецько-австрійських інтервентів виступили нечисленні українські радянські формування, підтримувані російськими червоними загонами.

У налагодженні народногосподарського виробництва, більше того всього мирного життя, виняткове значення належить нормалізації фінансів. Крім надзвичайних об'єктивних складнощій розв'язання цієї проблеми в умовах державотворення, справу серйозно обтяжував суб'єктивізм окремих впливових сучасників, густо замішаний на несприйнятті вимог національно-визвольного руху. Конкретизуючи сказане відзначимо: гостра нестача грошової маси в Україні, передусім у Києві, ускладнювалася діями Г.П'ятова. Цей, мабуть, найнепримиренніший серед радянських діячів противник самовизначення України опинився тоді на посаді голови Державного банку Росії. В цих умовах початкова лінія Народного секретаріату на невизнання грошей, запроваджених Генеральним секретаріатом і Центральною радою, викликала фінансову кризу, яку не судилося подолати. Її помилковість стала

зрозумілою вже у перший день київського періоду діяльності Народного секретаріату. З'ясувалося: у найневигіднішому становищі серед населення міста опинилися робітники, які перед тим одержали заробітну плату українськими грошовими знаками. Старих банкнот у київському відділенні Державного банку виявилось обмаль. Приватним особам, які мали особисті рахунки, видавали лише по 200 крб., для виплати заробітної платні - тільки чверть потрібних асигнацій.

Обговорюючи становище, що склалося, Народний секретаріат відмовився підтримати рішення київської Ради про визнання за цих умов грошей УНР "дійсними". По-перше, народні секретарі не побачили у цьому заході можливість ефективно подолати кризу. По-друге, у пропозиції Ради вбачалася загроза відокремлення грошової системи України від загальноросійської. "Рада Народних комісарів, свідчить Є.Бош, - заявила через комісара Державного банку Ю.П'ятова, що у випадку визнання карбованців, він негайно припиняє надсилку дензнаків на Україну. Таким чином, визнання карбованців позбавляло можливості отримати грошові знаки з Державного банку, а припинення надходжень з Державного банку, (враховуючи) відсутність у київському відділенні Держбанку значних сум карбованців і відсутність заготовлених грошових знаків у Народного Секретаріату неминуче створило б на перших порах ще гірше становище"

Шукаючи вихід з критичної ситуації, Народний Секретаріат запропонував Петрограду тимчасово залишити в обігу карбованці з тим, щоб вони вилучалися поступово, в міру надходження банкнот з центру. П'ятаков не хотів і слухати про це. Він погрожував в разі здійснення такого заходу "не надсилати ані копійки" до Києва. Замість надання оперативної допомоги він особисто прибув до міста, де - не зважаючи на подальше загострення кризи - продовжував затято стояти на своєму. Пообіцявши, щоправда, вислати до Києва погоджену з Народним Секретаріатом та київською владою кількість російських грошей, голова Держбанку проте не зробив цього. Обставини, які склалися, підсумувала Є.Бош: "якщо на місцях без грошей доводилося скрутно, то в центрі (Києві. - авт.) - ще гірше. Всі заходи Народного секретаріату впиралися у пусті каси. На 25 лютого навіть утримання "Червоному козацтву" та червоногвардійцям виплачувати було вже нічим

Різке погіршення становища у столиці обтяжувалося поглибленням розходжень з місцевою владою, організаційним розбратом всередині самого уряду, незадоволенням союзників по владі лівих українських есерів. І все ж уряд зміг одноголосно (при одному, що утримався В. Шахрай) ухвалити принципове рішення щодо найсерйознішої поступки Центральним державам визнання їх договору з Центральною радою від 9 лютого 1918 р. за умови, що німецько-австрійські війська не вторгатимуться на територію України. Рішення, зрозуміло,

проігнорували. Київ став основною першочерговою метою збройного походу.

Принциповим для розуміння змісту першої української радянської державності та особливостей діяльності уряду є вияснення їх взаємин з Радянською Росією. Перший Всеукраїнський з'їзд Рад проголосив "Українську Республіку як федеративну частину Російської Республіки" Подібною була ж і позиція III Універсалу. Однак, у цих документах йшлося про різні Росії. І не лише в суспільно-політичному плані, а й за станом організації влади. Головним в останньому виявилось те, що в той час як зберегти Тимчасовий уряд або створити його наступника не вдалося, Рада Народних комісарів діяла активно й целеспрямовано, послідовно здійснюючи свою програму та згуртовуючи навколо неї широкі маси. Відповідно I з'їзд Рад України не тільки проголосив федеративний зв'язок з Росією, а й ухвалив "установити між робітничо-селянським урядом Російської Федерації, а також урядами інших частин Росії та Робітничо-Селянським урядом України цілковиту погодженість у цілях і діях, необхідну в інтересах робітників і селян всіх народів Російської Федерації, виходячи з принципу, що правильними й нормальними ці взаємовідносини можуть бути тільки в тому випадку, коли уряди всіх частин Росії становитимуть органи влади Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів"

Ця висхідна настанова стала основою всієї діяльності Народного секретаріату. Чинність декретів

Раднаркому була законодавчо поширена на територію, якою порядкував український уряд. Якщо проголошений III Універсалом федеративний зв'язок з Росією - за виключенням певних зв'язків військово-політичного характеру носив здебільшого декларативний характер, співробітництво між радянськими урядами Росії та України набрало широкого практичного розмаху. Зокрема, в народногосподарській галузі, воно виявилось у існуванні спільної фінансової системи й грошового обігу, єдиному підході до перетворень у промисловості й сільському господарстві, практичному управлінні економікою. Спільним був і головний політичний лозунг моменту - революційний вихід з світової війни. Тісний зв'язок між двома урядами знайшов і офіційне закріплення. 19 січня 1918 р. у Харкові формально вводиться посада "народного секретаря Української республіки при Робітничо-Селянському уряді Російської федерації" Ще через два дні В.П.Затонський, який обійняв її, був включений до складу Раднаркому з правом дорадчого голосу.

Натісніший зв'язок, більш того - безпосередня залежність української радянської державності від радянської Росії, незаперечні. Відзначаючи це, на нашу думку, аж ніяк не можна заперечувати іншу першорядну обставину. Створення всупереч протидії значної частини партійного керівництва Донецько-Криворізької області, особливо Харкова, української радянської державності та її органів, зриваючи

сепаратистську активність націонал-нігілістів, діяло на користь збереження українського національно-територіального тіла, зокрема на сході й півдні України, отже - в перспективі на користь українській справі, суверенній українській державності.

Діяльність першого радянського уряду в Україні обумовлювалася обставинами бурхливої революційної доби, початком громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції.

Першорядне місце у виконавчій владі належало Секретарству внутрішніх справ. Його функції мало відповідали сучасним уявам. Чи не головною з них, - до речі, так само як і відповідного підрозділу Генерального секретаріату Центральної ради, вважалося агітаційно-пропагандистська. Серед основних - Секретарство займалося також питаннями організації місцевої влади. В умовах найгострішого браку адміністративних кадрів, що перешкодив створенню дійового апарату центральної виконавчої влади, функціонування її місцевих органів набирало виняткової ваги. Тут широким фронтом йшов злам старої машини - розпуск старих місцевих дум Радами, що досі існували поряд. На Секретарство внутрішніх справ принаймні в період, коли уряд фактично очолювала Є.Бош - покладався й політичний контроль за діями інших Секретарств. Підпису Секретаря внутрішніх справ потребували зокрема розпорядження про надання коштів і продовольства.

Примітною особливістю діяльності Народного секретаріату по революційній перебудові

економічного життя й державної організації стало те, що вона розпочалася в Україні, яка була тоді частиною Росії, ще до проголошення національної радянської державності. Іноді як у випадку впровадження робітничого контролю над виробництвом, створення Рад на місцях - відбувалося ще за часів Тимчасового уряду

Заходи Народного секретаріату в народногосподарській галузі становили органічну частину перетворень, які відбувалися в усій Росії. Вони провадилися за настановами й рішеннями Раднаркому. Хоч зміна власників великих підприємств часто відбувалася за ініціативою місцевих Рад робітничих депутатів України, а органи робітничого контролю й правління товариств, які керували цими підприємствами, склалися з робітників, котрі тут працювали, націоналізація здійснювалася на підставі окремих декретів Раднаркому. Вона охопила передусім вугільну, металургійну та машинобудівну промисловість, практично не заторкнувши легку й харчову.

Схвалений II Всеросійським з'їздом Рад "Декрет про землю" зажив надзвичайної популярності на Україні. Справивши, як ми бачили, вплив на первинний зміст III Універсалу, він визначив усю діяльність Секретарства в земельних справах. Підставою цього стало схвалення "Декрету про землю" I з'їздом Рад України, фактичне відтворення його рішенням цього з'їзду. Він був підтриманий Всеукраїнською селянською конференцією, яка на

початку лютого 1918 р. заслухала доповідь народного секретаря Є.П.Терлецького і схвалила відповідне рішення. Практична діяльність Народного секретаріату позначена прагненням пристосувати "Декрет про землю" до українських умов. Діяльність виконавчої влади не обмежувалася питаннями конфіскації поміщицьких маєтків, передачі їх у розпорядження волосних Рад та зрівняльного розподілу землі. Дебатувалися й проблеми перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва, пов'язані з соціалізацією землі й створенням колективного землеробства. Показовими у цьому плані була організація при Народному секретарстві промисловості й торгівлі відділу по виробництву й постачанню сільськогосподарськими знаряддями та машинами. Подібне виявилось, однак, справою неблизького майбутнього. Головним же підсумком діяльності першого українського радянського сільськогосподарського відомства стала ліквідація поміщицького землеволодіння.

Нагальні завдання розв'язувалися Народним секретарством у продовольчих справах. Йшлося про постачання військових частин, міст і великих робітничих центрів України, на які насунулися серйозні продовольчі труднощі. Разом з цим постійною й поширеною практикою стала відправка продовольства - передусім хліба й цукру - до центру Росії, який потерпав від голоду.

Складними виявилися завдання, що постали перед Народним секретарством промисловості й

торгівлі. Та у надзвичайно швидкоплинній обстановці громадянської війни йому не вдалося у належний спосіб забезпечити зв'язок і взаємодію з промисловими об'єктами України. Одна з причин такого полягала у неспроможності функціонування Народного секретарства у фінансових справах. Попри певну, отримувану з Петрограду й Москви допомогу, що призначалася для соціального захисту робітників окремих важливих підприємств, а також деяких галузей транспорту й зв'язку, застосовувані методи впорядкування платіжного балансу виявилися недієздатними. Труднощой додало й вилучення з обігу грошових знаків Української Народної Республіки. Окремі спроби їх обміну не принесли помітних результатів через нестачу готівки. Заходи, спрямовані на друкування власних грошей, безнадійно спізніли. Малоефективною виявилось й рішення щодо створення державної скарбниці. Податкова й валютна система практично не діяли. Слід, однак, зауважити, що згадані фактори не завжди вирішували все. Крім названих діяли й інші, зокрема безкорисний ентузіазм трудящих, в першу чергу робітників, які прагнули покінчити із старим ладом. Їх зусилля зупинили падіння вуглевидобутку. Так у січні 1918 р. він становив 80,3 млн. пудів порівняно з 78,2 млн. пудів у попередньому місяці. Значна частина видобутку постачалася в Росію.

Транспортом на ділі керували військові. Небагато вдалося здійснити у справі налагодження пошти й телеграфу.

На Україну поширювалися декрети про школу, які діяли в РСФРР. Народне секретарство прагнуло вживати енергійних заходів до збереження навчальної мережі. "Всі школи українські, російські, єврейські повинні відкритись і продовжувати свою справу народної освіти під контролем і керівництвом місцевих Рад", такою була директива керівника Секретарства В.П.Затонського. Школу було відокремлено від церкви. На освіту асигнувалися певні кошти. Велика увага приділялася забезпеченню дітей бідних, в Харкові було відкрито пролетарський дитячий будинок. Різними формами освітньої роботи охоплювалися і дорослі, зокрема безробітні.

І все ж попри величезні труднощі, які супроводжували кожний день існування українських урядів 1917 - початку 1918 р., їх функції поступово розширювалися. Мабуть, найнаочніше це видно на прикладі перетворення відомств міжнаціональних справ у зовнішньополітичні.

Їх місце в діяльності урядів визначалося винятково важливим місцем, у становленні української державності, яке належало зовнішнім факторам (поряд із внутрішніми). Звідси увага, яку наприкінці 1917 на початку 1918 р. виявляли до міжнародних проблем обидві тодішні національні державності. Що ж до схожості цього процесу, то вона обумовлювалася зростанням ролі України у подіях, що відбувалися в Центральній Східній Європі, Причорномор'ї та на всьому величезному обширі колишньої Російської імперії.

Перед у прагненні самостійно з'явитись на міжнародній арені вела Центральна рада. Радянська Україна із запізненням надіслала власних делегатів до Брест-Литовська, де останні діяли разом із російськими. Водночас представники УНР активно шукали - після жвавих контактів з емісарами Франції й Англії співробітництва й підтримки збоку Центральних держав, передусім Німеччини й Австро-Угорщини.

Різні соціальні орієнтації українських національних державностей визначили й їхні зовнішньополітичні уподобання. Вітчизняні історики вкрай заполітизували цю проблему. Більш об'єктивно висвітлює суть справи зарубіжна наука. Авторитетний англійський дослідник Е.Х.Карр констатував: "Якщо вірно, що більшовицький режим ніколи не зміг би встановитися на Україні, в Білорусії, в державах Прибалтики без прямого втручання Москви, то рівною мірою вірним було й те, що буржуазний режим в цих країнах, яких у Західній Європі часто приймали за вираз інтересів безгласних народів, теж ніколи не зміг би утриматись без підтримки іноземних урядів, зацікавлених у створенні центрів протидії більшовикам... Вибір робився не між залежністю й незалежністю, а між залежністю від Москви і залежністю від буржуазних урядів капіталістичного світу... Навіть для місцевих сил націоналізм також відігравав підлеглу роль щодо соціальної проблеми, яка стояла перед ними; буржуазія і революціонери прагнули знайти поза своєю країною союзників у

боротьбі за збереження або повалення існуючого ладу”

В умовах лютого-березня 1918 р. вторгнення німецько-австрійських військ означало ліквідацію радянської державності на Україні. Це й обумовило ставлення до неї двох основних сил, які змагалися за владу. 18 березня II Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів заявив: “ для того, щоб зберегти можливість вільно розвивати завоювання соціалістичної революції” він готовий “підписати навіть ті важки умови, які нав'язуються Україні мирним договором Центральної ради з Австро-Німеччиною, але за обов'язкової умови цілковитого невтручання Австро-Німеччини у внутрішнє життя України і виведення австро-німецьких військ з усіх зайнятих ним частин України”

Домогтись такого не вдалося. Відступаючи під тиском переважаючих німецько-австрійських армій з території України, Народний секретаріат припинив своє існування. Відповідне рішення було ухвалено 19 квітня 1918 р. в Таганрозі, який входив тоді до складу України. Замість обох гілок влади - законодавчої (ЦВК Рад України) та виконавчої (Народний секретаріат) - було створено новий орган, який дістав назву Всеукраїнське бюро для керівництва повстанською боротьбою проти німецьких окупантів. Оскільки воно складалося з 9 осіб (5 комуністів, а також ліві українські есери та соціал-демократи) його йменували ще девяткою або повстанським Народним секретаріатом.

Через 10 днів, 29 квітня 1918 р. німецькі окупанти розігнали в Києві Центральну раду і відповідно підзвітну їй Раду народних міністрів. В Україні було встановлено монархічний режим гетьмана П.Скоропадського.

Фактично одночасна поразка двох ворогуючих українських державностей (наскільки умовно, як дехто вважає, не стосувалося б це визначення однієї чи обох з них) дало підставу В.Винниченку вважати останні дні квітня 1918 р. кінцем першого періоду української революції. Будучи одним з її найвизначніших діячів та істориків, він прагнув до об'єктивного аналізу. Об'єктом останнього були дві основні взаємопов'язані сили єдиного історичного процесу. У виконавчій владі створюваної української державності їх уособлювали, з одного боку, створені Центральною радою Генеральний секретаріат, а потім Рада народних міністрів, з другого, Народний секретаріат, підпорядкований Всеукраїнському з'їздові Рад.

Представники українського національного руху, вважав В.Винниченко, "не зрозуміли наглядної лекції історії: вони розщепили свою суцільну зброю на дві половини, на соціальну й національну, вибрали останню й почали нею боротися проти соціальної. Через це вони одразу ж одірвалися від своїх працюючих мас і були до щенту розбиті.

Але переможці-більшовики зробили таку саму помилку: вони також розщепили єдину зброю на дві половини й вибрали тільки іншу - соціальну. Це на якийсь час дало їм перемогу, але зараз же й поразку.

Знехтувана ними й роздратована національна половина викликала появу нової сили, ворожої обом половинам. І та сила на якийсь час задушила як соціальну, так і національну визвольну справу на Україні.

Кінець Центральної ради почався не тоді, як вона закликала німців, а як розірвала з своїми масами. Німці ж і гетьманщина були тільки послідовним і неминучим довершенням цього розриву”

Процитовані рядки - підсумкові у другому томі “Відродження нації”, яким завершується розгляд подій 1917 - квітня 1918 р. в Україні.

